

ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ

Οι δυνατότητες και οι περιορισμοί του

του Φρίντριχ Πόλοκ

Το παρόν δοκίμιο του Φρίντριχ Πόλοκ, το οποίο πρωτοδημοσιεύτηκε στο «Studies in Philosophy and Social Sciences» το 1941, είναι ίσως η πιο ολοκληρωμένη πραγμάτευση ενός μοντέλου κρατικά διευθυνόμενου καπιταλισμού. Ο συγγραφέας του, οικονομολόγος και μέλος του Ινστιτούτου Κοινωνικών Ερευνών της Φρανκφούρτης, ο οποίος μελέτησε ήδη από τη δεκαετία του 1930 τις επιπτώσεις της σχεδιοποιημένης οικονομίας στη Σοβιετική Ένωση, είναι ένας από τους πιο διεισδυτικούς αναλυτές των μορφών κεντρικής οικονομικής ρύθμισης και των κινδύνων που αυτές συνεπιφέρουν. Παρά την ανυποχώρητα αντικρατική θεώρηση που βρίσκουμε σε άλλα κείμενα των μελών του Ινστιτούτου αλλά και του ίδιου του Πόλοκ, σε αυτό το κείμενο επιλέγεται ένα ιδιαίτερος ακαδημαϊκό ύφος, παραμένοντας λιγότερο αιχμηρό και περισσότερο ουδέτερο ως προς τα συμπεράσματά του. Αποφασίσαμε να το εντάξουμε στον διάλογο περί των σύγχρονων μορφών κράτους, καθώς θεωρούμε πως, πέρα από την ιστορική του διάσταση, η αναλυτική του προσέγγιση παραμένει επίκαιρη, συμβάλλοντας στον ορίζοντα κάθε αντικρατικής προβληματικής.

Σε τούτο το άρθρο δεν επιχειρείται τίποτα ουσιαδώς καινούργιο. Κάθε σκέψη που διατυπώνεται εδώ έχει βρει την έκφρασή της και αλλού. Σκοπός μας είναι να συνοψίσουμε συγκροτημένα κάποιες διάσπαρτες και, συχνά, αντιφατικές ιδέες, ούτως ώστε να αποτελέσουν το αρχιμήδειο σημείο για μια συζήτηση περί της λειτουργικότητας του κρατικού καπιταλισμού.

Ως προς τη μέθοδο αυτής της μελέτης, θα πρέπει να δώσουμε έμφαση στα ακόλουθα σημεία. Εάν αυτό που αποκαλείται κρατικός καπιταλισμός υπάρχει ή μπορεί να υπάρξει, υπόκειται σε σοβαρή αμφισβήτηση. Εδώ, αναφερόμαστε σε ένα μοντέλο¹ το οποίο μπορεί να συσταθεί από στοιχεία προ πολλού εμφανή στην Ευρώπη και, μέχρι ενός σημείου, ακόμα και στην Αμερική. Οι κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στην Ευρώπη από το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου κι έπειτα, ερμηνεύονται ως μεταβατικές διαδικασίες μετασχηματισμού του ιδιωτικού καπιταλισμού σε κρατικό καπιταλισμό. Η εγγύτερη προσέγγιση στην ολοκληρωτική μορφή του τελευταίου

---

1 Ο όρος «μοντέλο» χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια του «ιδεότυπου» του Μαξ Βέμπερ.

πραγματοποιήθηκε στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία. Θεωρητικά, η ολοκληρωτική μορφή του κρατικού καπιταλισμού δεν είναι το μόνο δυνατό αποτέλεσμα της παρούσας διαδικασίας μετασχηματισμού. Ωστόσο, είναι πιο εύκολο να δημιουργήσουμε ένα μοντέλο γι' αυτόν παρά για τη δημοκρατική του μορφή, για την οποία η εμπειρία δεν μας προσφέρει παρά ελάχιστα ίχνη. Ένας από τους βασικούς μας ισχυρισμούς είναι ότι το ελεύθερο εμπόριο του 19ου αιώνα και η ελεύθερη επιχείρηση πνέουν τα λούστια. Η επαναφορά τους είναι καταδικασμένη να αποτύχει για τους ίδιους περίπου λόγους που απέτυχε η απόπειρα επαναφοράς του φεουδαλισμού στη μεταναπολεόντειο Γαλλία. Η ολοκληρωτική μορφή του κρατικού καπιταλισμού αποτελεί μια θανάσιμη απειλή για όλες τις αξίες του δυτικού πολιτισμού. Όσοι επιθυμούν να διατηρήσουν αυτές τις αξίες, εφόσον θέλουν η αντίστασή τους να στεφθεί με επιτυχία, πρέπει να κατανοήσουν στο έπακρο τις δυνατότητες και τα όρια του επιτιθέμενου. Συν τοις άλλοις, πρέπει να είναι σε θέση να δείξουν με ποιο τρόπο μπορούν να διατηρηθούν οι δημοκρατικές αξίες εντός των μεταβαλλόμενων συνθηκών. Εάν η εικασία μας για το επικείμενο τέλος της εποχής του ιδιωτικού καπιταλισμού είναι σωστή, η πιο ηρωική μάχη για μια επιστροφή στην αρχική του κατάσταση μπορεί μονάχα να οδηγήσει σε σπατάλη ενέργειας και, εν τέλει, να λειτουργήσει ως δούρειος ίππος του ολοκληρωτισμού.

Η Έννοια «Κρατικός Καπιταλισμός»

Στην ταχέως αναπτυσσόμενη φιλολογία περί της επερχόμενης κοινωνικής τάξης, οι περισσότεροι συγγραφείς αποφεύγουν τον όρο «κρατικός καπιταλισμός», αντικαθιστώντας τον με άλλους. «Κρατικά οργανωμένη ιδιωτική ιδιοκτησία μονοπωλιακού καπιταλισμού», «διευθυνόμενη κοινωνία», «διοικούμενος καπιταλισμός», «γραφειοκρατικός κολλεκτιβισμός», «ολοκληρωτική κρατική οικονομία», «θεσπισμένος καπιταλισμός», «νεομερκαντιλισμός», «οικονομία της δύναμης», «κρατικός σοσιαλισμός», είναι λίγες μόνον από τις εκφράσεις που χρησιμοποιήθηκαν για να προσδιορίσουν το ίδιο φαινόμενο. Ο όρος κρατικός καπιταλισμός (όπως ισχυριζόμαστε) είναι πιθανώς παραπλανητικός, δεδομένου ότι θα μπορούσε να κατανοηθεί για να υπονοήσει μια κοινωνία εντός της οποίας το κράτος είναι ο μόνος κάτοχος του συνολικού κεφαλαίου, πράγμα που δεν εννοούν κατ' ανάγκη όσοι τον χρησιμοποιούν. Μολαταύτα, υποδεικνύει τέσσερα σημεία καλύτερα από τους λοιπούς προτεινόμενους ορισμούς: ότι ο κρατικός καπιταλισμός είναι ο διάδοχος του ιδιωτικού καπιταλισμού, ότι το κράτος αναλαμβάνει σημαντικές λειτουργίες του καπιταλιστή ιδιώτη, ότι τα κερδοσκοπικά συμφέροντα εξακολουθούν να επιτελούν έναν κρίσιμο ρόλο, και ότι δεν είναι σοσιαλισμός. Ορίζουμε τον όρο «κρατικός καπιταλισμός» στις δύο πιο τυπικές του εκδοχές, την ολοκληρωτική και τη δημοκρατική του μορφή, ως μια κοινωνική τάξη που διαφέρει από τον «ιδιωτικό καπιταλισμό», εκ του οποίου απορρέει ιστορικά, στα εξής σημεία:

(1) Η αγορά καθαίρεται από τη ρυθμιστική λειτουργία του συντονισμού της παραγωγής και της διανομής. Τούτη η λειτουργία περνάει στα χέρια ενός συστήματος άμεσου ελέγχου. Το ελεύθερο εμπόριο, η επιχείρηση και η εργασία υπόκεινται σε τέτοιο βαθμό στην κυβερνητική παρέμβαση που, εμπράκτως, καταργούνται. Με την αυτόνομη αγορά, οι επονομαζόμενοι οικονομικοί νόμοι εξαφανίζονται.

(2) Τούτος ο έλεγχος εκχωρείται στο κράτος, το οποίο χρησιμοποιεί έναν συνδυασμό παλαιών και νέων μηχανισμών, συμπεριλαμβανομένης της «ψευδοαγοράς», προκειμένου να ρυθμίσει και να επεκτείνει την παραγωγή, συντονίζοντάς τη με την κατανάλωση. Η πλήρης χρήση όλων των πόρων² θεωρείται το βασικότερο επίτευγμα στο οικονομικό πεδίο. Το κράτος παραβαίνει όλα τα προδιαγεγραμμένα όρια για τις κρατικές δραστηριότητες εν καιρώ ειρήνης.

(3) Υπό μια ολοκληρωτική μορφή κρατικού καπιταλισμού, το κράτος αποτελεί εργαλείο εξουσίας μιας νέας κυρίαρχης ομάδας, η οποία έχει προκύψει από τη συγχώνευση των πιο ισχυρών ιδιοτελών συμφερόντων, των ανώτερων στελεχών στη βιομηχανική και επιχειρηματική διεύθυνση, του υψηλότερου στρώματος της κρατικής γραφειοκρατίας (συμπεριλαμβανομένης της στρατιωτικής) και των ηγετικών μορφών του νικηφόρου γραφειοκρατικού κόμματος. Όποιος δεν ανήκει σε αυτή την ομάδα είναι απλό αντικείμενο κυριαρχίας.

Υπό μια δημοκρατική μορφή κρατικού καπιταλισμού, το κράτος έχει τις ίδιες ρυθμιστικές λειτουργίες, αλλά ελέγχεται το ίδιο από τον λαό. Βασίζεται σε θεσμούς που αποτρέπουν τη γραφειοκρατία απ' το να μετασχηματίσει τη διοικητική της θέση σε όργανο εξουσίας και, ως εκ τούτου, να θέσει τα θεμέλια για τον μετασχηματισμό του δημοκρατικού συστήματος σε ολοκληρωτικό.

Η Κληρονομιά του Συστήματος Αγοράς

Εκκινούμε από την υπόθεση ότι, όταν η οικονομία της αγοράς καθίσταται ένα εντελώς ακατάλληλο εργαλείο χρήσης των διαθέσιμων πόρων, επίκειται η ώρα του κρατικού καπιταλισμού. Οι μικρομεσαίες ιδιωτικές επιχειρήσεις και το ελεύθερο εμπόριο, η βάση για τη γιγαντιαία ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων του ανθρώπου κατά τον 19ο αιώνα, σταδιακά καταστρέφονται από τα τέκνα του φιλελευθερισμού, των ιδιωτικών μονοπωλίων και του κρατικού παρεμβατισμού. Η συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας σε τεράστιες επιχειρήσεις με συνέπεια ανελαστικές τιμές, η αυτοχρηματοδότηση και η ολοένα αυξανόμενη συσσώρευση, ο κυβερνητικός έλεγχος του πιστωτικού συστήματος και του διεθνούς εμπορίου, οι ημι-μονοπωλιακές θέσεις των συνδικάτων

---

² Εδώ, την κατανοούμε απλώς ως απουσία της τεχνικά αποφευχθείσας «ανεργίας» όλων των συντελεστών της παραγωγής. Για μια συζήτηση αυτής της έννοιας, βλ. John Maynard Keynes, *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος*, Λονδίνο, 1936.

και η συνακόλουθη ανελαστικότητα της αγοράς εργασίας, η ευρεία κλίμακας αναξιοποίητη εργασία και κεφαλαίου, καθώς και τα τεράστια κυβερνητικά έξοδα πρόνοιας για τους ανέργους, είναι κάποια από τα πολυάριθμα συμπτώματα φθοράς του συστήματος αγοράς. Μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτέλεσαν χαρακτηριστικά όλων των βιομηχανοποιημένων χωρών σε διάφορα επίπεδα.³

Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν πρόσφατα από διάφορους κυβερνητικούς φορείς, δείχνουν πόσο έχει προχωρήσει μια παρεμφερής εξέλιξη στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι αναταράξεις που προκλήθηκαν στον μηχανισμό της αγοράς από τα μονοπώλια, οξύνθηκαν από την τεχνολογική επανάσταση στη σύγχρονη γεωργία. Από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, η δραματική μετατόπιση της παγκόσμιας αγοράς μπλόκαρε τα κανάλια των εξαγωγών, που ήταν ζωτικά για την υπέρβαση των δυσκολιών της αγοράς κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Ο κίνδυνος που ελλόχευε σε μια τέτοια κατάσταση αναγνωρίστηκε και καταβάλλονται τεράστιες προσπάθειες για να λυθεί το πρόβλημα της δημιουργίας πλήρους απασχόλησης, ενόσω το αμερικανικό σύστημα αγοράς απελευθερώνεται από τις δυνάμεις που το στραγγαλίζουν. Ανάλογες εξελίξεις μπορεί να φτάσουν στο σημείο όπου κανένα μέτρο αναδιοργάνωσης του οικονομικού συστήματος δεν θα μπορεί να αποτρέψει την απόλυτη διάλυση της κοινωνικής δομής. Μια τέτοια αναδιοργάνωση θα μπορούσε να συμβεί μέσω μιας μακράς διαδοχής προσωρινών μέτρων, πολλά εκ των οποίων θα είναι αντιφατικά μεταξύ τους, δίχως καταρτισμένο σχέδιο και, πολύ συχνά, ενάντια στις αρχικές προθέσεις των δημιουργών τους. Θεωρητικά, θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα ενοποιημένο μοντέλο της νέας οργάνωσης, το οποίο θα αντικαθιστούσε το φθαρμένο σύστημα, με την υπόσχεση να πετύχει δύο στόχους: να εγγυηθεί την πλήρη απασχόληση και να διατηρήσει τα βασικά στοιχεία της παλαιάς κοινωνικής δομής.

Εάν το σύστημα αγοράς πρόκειται να αντικατασταθεί από μια άλλη οργανωτική μορφή, το νέο σύστημα πρέπει να επιτελεί ορισμένες λειτουργίες που συνδέονται, κατ' ανάγκη, με τον καταμερισμό εργασίας. Σε αδρές γραμμές, αυτές οι «αναγκαίες»⁴ λειτουργίες χωρίζονται σε τρεις ομάδες: συντονισμός των αναγκών και των πόρων· διεύθυνση της παραγωγής· διεύθυνση της διανομής· προτείνοντας:

(1) έναν τρόπο ορισμού των κοινωνικών αναγκών με όρους καταναλωτικών αγαθών,

---

3 Η καλύτερη και πιο σύντομη δήλωση για την «Κατάρρευση του Μηχανισμού Αγοράς» εξακολουθεί να είναι το Παράρτημα I στο δέκατο τρίτο έγγραφο της Γερουσίας (74ο Συνέδριο, 1η Συνεδρίαση) για τις «Βιομηχανικές Τιμές και τη Σχετική Ανελαστικότητά τους» (από τον Gardiner C. Means, 1935). Βλ., επίσης, τα πρόσφατα βιβλία για τη μείωση του ανταγωνισμού, από τους Arthur Burns, Edward H., Chamberlin, Joan Robinson).

4 Τούτες, μπορούν να οριστούν ως εκείνες δίχως τις οποίες ακόμα και τα πιο στοιχειώδη μέσα επιβίωσης αδυνατούν να αναπαραχθούν. Η περιγραφή που ακολουθεί, ωστόσο, αντιλαμβάνεται ως «αναγκαίες» τις λειτουργίες που επιτυγχάνουν τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα υπό τις δεδομένες ιστορικές συνθήκες. Αυτό αξιώνει και η φιλελεύθερη θεωρία για το σύστημα της αγοράς.

αναπαραγωγής της βιομηχανίας, των μηχανών και των πρώτων υλών, και επέκτασης⁵

(2) τον καταμερισμό όλων των διαθέσιμων πόρων με τέτοιο τρόπο ούτως ώστε να επιτευχθεί η πλήρης απασχόληση και η «μέγιστη» ικανοποίηση των διαπιστωμένων αναγκών

(3) τον συντονισμό και τον έλεγχο όλων των παραγωγικών διαδικασιών, προκειμένου να επιτευχθεί η καλύτερη δυνατή απόδοση και

(4) τη διανομή του κοινωνικού προϊόντος.

Οι βασικές αδυναμίες του συστήματος αγοράς ως προς την εκτέλεση των «αναγκαίων» λειτουργιών έχουν πολλάκις συζητηθεί, καθώς οι ζημίες και η μη αποδοτικότητα του ανέτρεψαν, βαθμηδόν, τα προηγούμενα επιτεύγματά του. Η κριτική αρθρώθηκε, ως επί το πλείστον, ενάντια στις ανεπάρκειες του μηχανισμού των τιμών σε μια διευθυνόμενη παραγωγή, στην αντιφατική απόδοση του κινήτρου για κέρδος που εμποδίζει τη χρήση των διαθέσιμων πόρων, και στους δολοφονικούς μηχανισμούς συντονισμού της αποσταθεροποιημένης οικονομίας, ήτοι των επιχειρηματικών κύκλων και των σωρευτικών διαδικασιών καταστροφής τους. Ωστόσο, ενώ πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ο μηχανισμός της αγοράς ήταν ακόμη λειτουργικός, παρόλο που πάντοτε απείχε παρασάγγας από το να εφαρμόζει στην πράξη όσα υποτίθεται πως πρέσβευε στη θεωρία, η εισβολή των μονοπωλίων και οι συνεπαγόμενες ανελαστικές τιμές προκάλεσαν, σταδιακά, την κατάρρευση του συστήματος αγοράς σε μια ολοένα διευρυνόμενη σφαίρα.

Ένα Νέο Σύνολο Κανόνων

Ο κρατικός καπιταλισμός αντικαθιστά τις μεθόδους της αγοράς με ένα νέο σύνολο κανόνων, βάσει ενός συνδυασμού παλαιών και νέων μέσων.

(1) Ένα γενικό σχέδιο διευθύνει την παραγωγή, την κατανάλωση, την αποταμίευση και τις επενδύσεις. Η εισαγωγή της αρχής του σχεδιασμού στην οικονομική διαδικασία σημαίνει ότι πρόκειται να συγκροτηθεί ένα σχέδιο ώστε να επιτευχθούν σε εθνική κλίμακα ορισμένοι επιλεγμένοι σκοποί με τη χρήση όλων των διαθέσιμων πόρων. Τούτο, δεν υπονοεί, κατ' ανάγκη, ότι όλες οι λεπτομέρειες έχουν εκ των προτέρων σχεδιαστεί, ούτε ότι δεν δίνεται καμιά ελευθερία επιλογής στον καταναλωτή. Ωστόσο, έρχεται σε οξεία αντίθεση με το σύστημα αγοράς, καθώς η τελευταία λέξη ως προς το ποιες ανάγκες θα ικανοποιηθούν και με ποιο τρόπο δεν ανήκει στις ανώνυμες και αναξιόπιστες σφυγμομετρήσεις της αγοράς που εκπονούνται *κατόπιν εορτής*, αλλά σε μια συνειδητή απόφαση σχετικά με τους σκοπούς και τα μέσα, τουλάχιστον σε ένα γενικό πλαίσιο, προτού ξεκινήσει η παραγωγή. Η συζήτηση περί του σχεδιασμού έχει φτάσει σε τέτοιο σημείο, που

---

5 Σε αυτό το απλό περίγραμμα, τα είδη πολυτελείας συμπεριλαμβάνονται στα καταναλωτικά αγαθά και τα αμυντικά εφόδια στον μηχανικό εξοπλισμό.

φαίνεται πως τα επιχειρήματα κατά της τεχνικής λειτουργικότητας ενός παρόμοιου γενικού σχεδίου θα μπορούσαν να απορριφθούν.⁶ Το πραγματικό πρόβλημα μιας σχεδιοποιημένης κοινωνίας δεν έγκειται στην οικονομική αλλά στην πολιτική σφαίρα, στις αρχές που θα εφαρμοστούν ενόσω θα αποφασίζονται οι ανάγκες που θα προτιμηθούν, ο χρόνος που θα δαπανηθεί για εργασία, η ποσότητα του κοινωνικού προϊόντος που θα καταναλωθεί, η ποσότητα που θα χρησιμοποιηθεί για περαιτέρω επέκταση, και ούτω καθεξής. Προφανώς, τέτοιου είδους αποφάσεις δεν μπορούν να είναι εντελώς αυθαίρετες, ωστόσο εξαρτώνται, σε μεγάλο βαθμό, από τους διαθέσιμους πόρους.

(2) Οι τιμές δεν επιτρέπεται πλέον να συμπεριφέρονται ως οι κύριοι της οικονομικής διαδικασίας, αλλά διευθύνονται σε όλους τους μείζονες τομείς της. Τούτο, απορρέει από την αρχή του σχεδιασμού και των μέσων που, προς όφελος μιας σχεδιοποιημένης οικονομίας, στερούν από την αγορά τη βασική της λειτουργία. Δεν σημαίνει ότι οι τιμές δεν υφίστανται πια, αλλά ότι, αν υφίστανται, έχουν αλλάξει ριζικά χαρακτήρα. Στην επιφάνεια, τίποτα δεν φαίνεται να έχει αλλάξει· οι τιμές καθορίζονται, τα αγαθά και οι υπηρεσίες πληρώνονται με χρήμα· η άνοδος και η πτώση των μεμονωμένων τιμών μπορεί να είναι αρκετά συνηθισμένη. Όμως, οι σχέσεις μεταξύ των τιμών και του κόστους παραγωγής αφενός, και της προσφοράς και της ζήτησης αφετέρου, ενώ είναι αυστηρά συνδεδεμένες εντός της ολότητάς τους, χάνουν τη σύνδεσή τους σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου τείνουν να παρέμβουν στον γενικό σχεδιασμό. Τα υπολείμματα του συστήματος της αγοράς συμπεριφέρονται όπως ο προκάτοχός τους· ωστόσο, η λειτουργία της αγοράς ως γενικού διευθυντή της οικονομικής διαδικασίας έχει μετατραπεί σε ένα στενά ελεγχόμενο εργαλείο.⁷ Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, οι ελεγχόμενες τιμές έχουν συμβάλει τα πλείστα στην κατεύθυνση διάλυσης του αυτοματισμού της αγοράς, δίχως να δημιουργούν νέα εργαλεία που θα αναλάβουν τις «αναγκαίες» λειτουργίες της. Χρησιμοποιήθηκαν για να διασφαλίσουν τα μονοπωλιακά κέρδη εις βάρος των μη μονοπωλιακών τιμών της αγοράς. Υπό τον κρατικό καπιταλισμό, χρησιμοποιούνται ως συμπληρωματικός μηχανισμός για την ενσωμάτωση

---

6 Για μια συζήτηση της πιο πρόσφατης εργογραφίας για τη θεωρία του σχεδιασμού: Eduard Heimann, «Μελέτες για τη Θεωρία μιας Σοσιαλιστικής Οικονομίας» στο *Social Research*, τεύχος VI, σελ. 87· Carl Landauer «Μελέτες για τον Οικονομικό Σχεδιασμό» στο: *Social Research*, τεύχος VII, σελ. 498· H. D. Dickinson, *Η Σοσιαλιστική Οικονομία*, Λονδίνο, 1939.

Δεν υπαινισσόμαστε ότι ένα τέτοιο γενικό σχέδιο υπάρχει ή υπήρξε ποτέ στη Ναζιστική Γερμανία. Αντ' αυτού, υφίσταται ο στόχος του ταχύτερου δυνατού και αποτελεσματικότερου εξοπλισμού μέσω της πλήρους χρήσης όλων των πόρων. Κάποια στοιχεία σχεδιασμού εμφανίστηκαν, ενώ η αρχή του σχεδιασμού, χρησιμοποιούμενη αρχικά ως προπαγανδιστικό όπλο στη Γερμανία, εξαπλώνεται ταχύτατα.

7 Για μια εξαιρετική ανάλυση των νέων λειτουργιών και την εφαρμογή της «ψευδοαγοράς» βλ. A. Lowe, «Οικονομική Ανάλυση και Κοινωνική Δομή» στο *The Manchester School*, τεύχος VII (1936), σελ. 30. Η επιχειρηματολογία του Lowe αναφέρεται «στη διαδικασία τιμολόγησης υπό δημόσια ιδιοκτησία». Ο δημόσιος έλεγχος των μέσων παραγωγής, εντούτοις, έχει τις ίδιες οικονομικές συνέπειες με αυτές της κρατικής ιδιοκτησίας.

της παραγωγής και της κατανάλωσης στο γενικό σχέδιο.

(3) Τα κερδοσκοπικά συμφέροντα τόσο των ατόμων όσο και των ομάδων, καθώς επίσης και το σύνολο των λοιπών ειδικών συμφερόντων, πρόκειται να υπαχθούν στον γενικό σχεδιασμό ή σε ό,τι τον αντικαθιστά. Το να καταλάβουμε τις συνέπειες τούτης της αρχής, μας οδηγεί στην κατανόηση της ολοκληρωτικής, συντριπτικής εξουσίας. Υπάρχουν δύο αντικρουόμενες ερμηνείες για τον ρόλο που επιτέλεσαν τα κερδοσκοπικά συμφέροντα στη Ναζιστική Γερμανία. Η πρώτη, ισχυρίζεται ότι το κίνητρο για κέρδος εξακολουθεί να κατέχει τον ίδιο ρόλο με πριν· η άλλη, υποστηρίζει ότι οι καπιταλιστές έχουν στερηθεί την κοινωνική τους θέση και ότι το κέρδος, με την παλαιά έννοια του όρου, δεν υφίσταται πια. Θεωρούμε ότι αμφότερες τείνουν να παραβλέπουν τον μετασχηματισμό μιας τέτοιας κατηγορίας, όπως είναι το «κέρδος», στη σύγχρονη κοινωνία. Τα κερδοσκοπικά συμφέροντα μπορεί να έχουν εξέχουσα σημασία στις ολοκληρωτικές μορφές μιας κρατικοκαπιταλιστικής κοινωνίας. Μα ακόμη και τα πιο ισχυρά κερδοσκοπικά συμφέροντα υπάγονται βαθμηδόν στο γενικό «σχέδιο». Καμιά κρατικοκαπιταλιστική κυβέρνηση δεν μπορεί ή δεν πρόκειται να απολέσει τα κίνητρα κέρδους για δύο λόγους. Πρώτον, η εξάλειψη του κινήτρου για κέρδος θα κατέστρεφε τον χαρακτήρα ολάκερου του συστήματος και, δεύτερον, το κίνητρο για κέρδος παραμένει από πολλές απόψεις ένα αποτελεσματικό κίνητρο. Στην περίπτωση, όμως, που τα συμφέροντα μεμονωμένων ομάδων ή ατόμων συγκρούονται με το γενικό σχέδιο ή με ό,τι λειτουργεί ως υποκατάστατό του, το ατομικό συμφέρον οφείλει να παραμεριστεί. Αυτό είναι το πραγματικό νόημα της ιδεολογίας του *Gemeinnutz geht vor Eigennutz* (Το Κοινό καλό προηγείται του Ατομικού). Καθοριστική σημασία έχει το συμφέρον της κυρίαρχης ομάδας εν συνόλω και όχι τα ατομικά συμφέροντα όσων τη συναποτελούν.⁸ Η σημασία αυτής της αρχής του κρατικού καπιταλισμού μπορεί πλήρως να κατανοηθεί όταν συγκριθεί με τις πρόσφατες εμπειρίες χωρών όπου εξακολουθεί να κυριαρχεί ο ιδιωτικός καπιταλισμός, καθώς και εκεί όπου ισχυρές ομάδες συμφερόντων αποτρέπουν την εφαρμογή πολλών επιτακτικών έργων αναγκαίων για το «κοινό καλό». Τούτο, δεν είναι απαραίτητο να εξηγηθεί υπό το πρίσμα κάποιων κακών προθέσεων ή μιας ορισμένης εξαιρετικής απληστίας. Σε ένα σύστημα που ερείδεται στο ιδιωτικό συμφέρον του κάθε ατόμου, μπορεί ενίοτε να περιμένουμε ότι αυτή η αρχή θα έρθει στο προσκήνιο με μια μορφή που θα αντικρούει τον οπτιμισμό της υποβόσκουσας φιλοσοφίας της. Εάν ποτέ επαληθευόταν η φράση ότι «τα ιδιωτικά μειονεκτήματα είναι δημόσια οφέλη», τούτο θα μπορούσε να συμβεί μονάχα υπό συνθήκες κατά τις οποίες η τυπική οικονομική μονάδα ήταν συγκριτικά μικρή και η ελεύθερη αγορά λειτουργική.

Η πολιτική του κρατικού καπιταλισμού που εναντιώνεται στον φιλελευθερισμό, έχει κατανοήσει ότι υπάρχουν κάποια στενά όρια, πέραν των οποίων το κινήγι των ιδιωτικών συμφερόντων δεν

---

⁸ Προφανώς, ο πρώτος που θα επωμιστεί το κύριο βάρος της υπαγωγής του ατομικού συμφέροντος στο «κοινό», σε όλες τις κοινωνικές σφαίρες, είναι ο «ανθρωπάκος».

μπορεί να συμφιλιωθεί με έναν αποτελεσματικό γενικό σχεδιασμό, περιγράφοντας τις συνέπειές τους.⁹

(4) Σε όλες τις σφαίρες της κρατικής δραστηριότητας (και στον κρατικό καπιταλισμό τούτο σημαίνει σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής εν γένει), το εικάζει και ο αυτοσχεδιασμός παραχωρούν τη θέση τους στις αρχές μιας επιστημονικής διεύθυνσης. Τούτος ο κανόνας είναι σύμφωνος με τη βασική κρατικοκαπιταλιστική σύλληψη της κοινωνίας ως ενοποιημένης μονάδας, συγκρίσιμης με τους σύγχρονους γίγαντες της μεταλλουργικής, χημικής ή αυτοκινητιστικής παραγωγής. Μια ευρείας κλίμακας παραγωγή δεν προϋποθέτει μονάχα έναν προσεκτικό γενικό σχεδιασμό, αλλά και μια συστηματική ανάπτυξη όλων των μεμονωμένων διαδικασιών. Κάθε ζημία ή σφάλμα κατά την προετοιμασία των υλών και του εξοπλισμού, καθώς επίσης και κατά τον σχεδιασμό των στοιχείων της παραγωγής, πολλαπλασιάζεται έτι περισσότερο, θέτοντας ίσως σε κίνδυνο το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας. Αφ' ης στιγμής η πρότερη διαφοροποίηση μεταξύ της ιδιωτικής δαπάνης (φερ' ειπείν των μισθών) και της κοινωνικής δαπάνης (φερ' ειπείν της ανεργίας) αντικατασταθεί από την αξιολόγηση της μεμονωμένης διαδικασίας σύμφωνα με την ικανότητά της να επιτυγχάνει ό,τι ο σχεδιαστής θεωρεί ως το πλέον επιθυμητό κοινωνικό προϊόν, το ίδιο θα ισχύσει και για την κοινωνία. Εντούτοις, άπαξ και η αρχή του «εξορθολογισμού» καταστεί υποχρεωτική για όλες τις δημόσιες δραστηριότητες, θα εφαρμοστεί στις σφαίρες που, προηγουμένως, αποτελούσαν το άβατο των εικασιών, της ρουτίνας και της προχειροδουλειάς: στη στρατιωτική προετοιμασία, τη διεξαγωγή του πολέμου, τη στάση απέναντι στην κοινή γνώμη, την άσκηση της καταναγκαστικής εξουσίας του κράτους, το διεθνές εμπόριο, την εξωτερική πολιτική, και ούτω καθεξής.¹⁰

(5) Εφαρμογή του σχεδίου που επιβάλλεται από την κρατική εξουσία, ούτως ώστε να μην απομείνει τίποτα ουσιώδες στη λειτουργία των νόμων της αγοράς ή άλλων οικονομικών «νόμων».¹¹ Τούτο,

---

9 Ένα παράδειγμα των εν λόγω συνεπειών είναι η εκπληκτική ελαστικότητα και αποτελεσματικότητα κατά την ανάπτυξη της τεράστιας πολεμικής μηχανής στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία. Τούτο, ωστόσο, δεν πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι τα ιδιωτικά συμφέροντα ιδιοκτησίας στη Γερμανία δεν επιχειρήσαν να πάρουν το προβάδισμα. Στην τυποποίηση της αυτοκινητοβιομηχανίας, λόγω χάρη, τα ιδιωτικά συμφέροντα των μεγάλων επιχειρήσεων προκαθορίζουν όλα τα μέτρα που θα παρθούν. Από τη στιγμή που ουδέποτε δημοσιεύθηκε στη Γερμανία ένα γενικό σχέδιο οικονομικής πολιτικής, είναι αδύνατο να αποφανθούμε σε ποιο βαθμό τα ιδιωτικά συμφέροντα όντως ευνοήθηκαν.

10 Φαίνεται πως ένα μέρος της επιτυχίας των Ναζί μπορεί να εξηγηθεί καλύτερα ως ορθολογική εφαρμογή των καλύτερων διαθέσιμων μεθόδων σε όλα τα πεδία (από την εξάλειψη σημαντικών βιταμινών στη διατροφή των κατακτημένων εθνών έως το πραγματικό μονοπώλιο στη διεθνή προπαγάνδα), παρά από κάποιες εγγενείς ποιότητες στρατιωτικού ή οργανωτικού χαρακτήρα. Θα ήταν καλό να μη λησμονούμε ότι η βιομηχανία της Γερμανίας έμαθε πολλά για την επιστημονική διαχείριση από την Αμερική.

11 Λόγου χάρι, οι νέες επενδύσεις δεν διοχετεύονται πλέον αυτόματα στα οικονομικά πεδία απ' όπου αντλούνται τα μεγαλύτερα κέρδη, αλλά κατευθύνονται από το επιτελείο σχεδιασμού. Κατά συνέπεια, ο επονομαζόμενος

μπορεί να ερμηνευθεί ως ένας συμπληρωματικός κανόνας, ο οποίος θέτει την αρχή αντιμετώπισης όλων των οικονομικών προβλημάτων, όπως και στην προηγούμενη ανάλυση, ως πολιτικά. Η δημιουργία μιας οικονομικής σφαίρας εντός της οποίας το κράτος δεν θα πρέπει να παρεμβαίνει, και η οποία ήταν ζωτικής σημασίας κατά την περίοδο του ιδιωτικού καπιταλισμού, απορρίπτεται ριζικά. Η αντικατάσταση των μηχανισμών του *laissez faire* από την κυβερνητική εντολή δεν υπονοεί το τέλος της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και της ατομικής ευθύνης, οι οποίες θα μπορούσαν να τεθούν αμφότερες σε μια ευρύτερη βάση ενόσω θα ενσωματώνονταν στο πλαίσιο του γενικού σχεδίου. Κατά τη διάρκεια της μη μονοπωλιακής φάσης του ιδιωτικού καπιταλισμού, ο καπιταλιστής (είτε ως άτομο είτε ως ομάδα μετόχων που εκπροσωπείται από τον διευθυντή της) διέθετε μια δύναμη πάνω στην ιδιοκτησία του εντός των ορίων των νόμων της αγοράς. Υπό τον κρατικό καπιταλισμό, τούτη η εξουσία μεταβιβάζεται στην κυβέρνηση, η οποία εξακολουθεί να τελεί υπό το καθεστώς ορισμένων «φυσικών» περιορισμών, όντας ωστόσο απελευθερωμένη από την τυραννία μιας μη ελεγχόμενης αγοράς. Η αντικατάσταση των οικονομικών μέσων από πολιτικά ως η τελευταία εγγύηση αναπαραγωγής της οικονομικής ζωής, μεταβάλλει τον χαρακτήρα ολάκερης της ιστορικής περιόδου. Σηματοδοτεί τη μετάβαση από μια, κατά κύριο λόγο, οικονομική εποχή σε μια ουσιαστικά πολιτική.¹²

Υπό τον ιδιωτικό καπιταλισμό, όλες οι κοινωνικές σχέσεις διαμεσολαβούνται από την αγορά: οι άνθρωποι συναναστρέφονται μεταξύ τους ως φορείς της ανταλλακτικής διαδικασίας, ως αγοραστές ή πωλητές. Η πηγή του εισοδήματος κάποιου και το μέγεθος της ιδιοκτησίας του είναι καθοριστικά για την κοινωνική του θέση. Το κίνητρο για κέρδος διατηρεί τον οικονομικό μηχανισμό της κοινωνίας εν κινήσει. Υπό τον κρατικό καπιταλισμό, οι άνθρωποι συναντώνται ως διευθυντές ή διευθυνόμενοι· ο βαθμός στον οποίο μπορεί κανείς να διευθύνει ή να υπακούει, εξαρτάται πρωτίστως από τη θέση του στην πολιτική σκηνή και, μόνον δευτερευόντως, από το μέγεθος της ιδιοκτησίας του. Η εργασία, αντί να καθορίζεται έμμεσα από την αγορά, ελέγχεται άμεσα. Μια άλλη όψη της μεταβληθείσας κατάστασης στον κρατικό καπιταλισμό είναι ότι το κίνητρο για κέρδος αντικαθίσταται από το κίνητρο για εξουσία. Υπό τον ιδιωτικό καπιταλισμό, μεγαλύτερα κέρδη σημαίνουν μεγαλύτερη εξουσία και λιγότερη εξάρτηση από αλλότριες εντολές. Η διαφορά, εντούτοις, δεν είναι μόνον ότι το κίνητρο για κέρδος αποτελεί μια διαμεσολαβημένη μορφή του κινήτρου για εξουσία, αλλά ότι το τελευταίο είναι άρρηκτα δεμένο με τη θέση εξουσίας της κυρίαρχης ομάδας, ενώ το πρώτο αφορά μόνον το άτομο.

Έλεγχος της Παραγωγής

μηχανισμός εξισορρόπησης του ποσοστού κέρδους πλέον δεν λειτουργεί.

12 Frank Munk, *Η Οικονομία της Δύναμης*, Νέα Υόρκη, 1940, Lawrence Dennis, *Η Δυναμική του Πολέμου και της Επανάστασης*, Νέα Υόρκη, 1940.

Μια συζήτηση για τα μέσα με τα οποία ο κρατικός καπιταλισμός θα μπορούσε να φέρει εις πέρας το πρόγραμμά του, πρέπει να εγκύψει προσεκτικά στις τεχνολογικές και οργανωτικές δυνατότητες που είναι διαθέσιμες σήμερα σε όλες τις χώρες υψηλής εκβιομηχάνισης. Δεν αναφερόμαστε σε κάποιες μελλοντικές εξελίξεις, αλλά στη χρήση των διαθέσιμων πόρων που αφορούν το εδώ και το τώρα. Εάν, ωστόσο, μπορέσει να καταδειχθεί ότι ένα κρατικοκαπιταλιστικό σύστημα είναι σε θέση να επιτελεί με μεγαλύτερη επιτυχία από την αγορά τις «αναγκαίες» λειτουργίες που προϋποθέτει ο καταμερισμός της εργασίας, φαίνεται εύλογο να περιμένουμε ότι θα μπορούσαν να καταστούν διαθέσιμοι πολύ μεγαλύτεροι πόροι σε μικρό χρονικό διάστημα. Ο κρατικός καπιταλισμός οφείλει να λύσει τα ακόλουθα προβλήματα στη σφαίρα της παραγωγής, εάν θέλει να προκύψει ένα αυξανόμενο κοινωνικό προϊόν: τη δημιουργία θέσεων πλήρους απασχόλησης βάσει του συντονισμού όλων των παραγωγικών μονάδων· την αναπαραγωγή των ήδη υπαρχόντων πόρων της βιομηχανίας, των πρώτων υλών, της διοίκησης και της εργασίας σε ένα επίπεδο ανάλογο της τεχνολογικής προόδου· την επέκταση της υπάρχουσας βιομηχανίας. Όλα αυτά πρέπει να ενταχθούν στο γενικό σχέδιο. Εφόσον το σχέδιο είναι δεδομένο, η εκτέλεση, αντί να εξαρτάται από το οικονομικό έργο της παραγωγής προς όφελος μιας άγνωστης και αρκούντως απρόβλεπτης αγοράς, εξαρτάται από τη λύση απλών, τεχνικών και διαχειριστικών υποθέσεων. Η παραγωγή έχει σαφώς καθορισμένη χρήση· δεν είναι παραγωγή «εμπορευμάτων» με την έννοια του συστήματος της αγοράς.¹³ Οι εμπειρίες που έχουν συσσωρευτεί από τις σύγχρονες γιγάντιες επιχειρήσεις και τους συνεταιρισμούς των επιχειρήσεων για τη διεκπεραίωση μεγαλεπήβολων σχεδίων, καθιστούν τον ολοκληρωτικό έλεγχο της παραγωγής τεχνικώς αδύνατο. Τα εξειδικευμένα μέσα ελέγχου συμπεριλαμβάνουν σύγχρονες στατιστικές και λογιστικές μεθόδους, τακτικές αναφορές όλων των αλλαγών στη βιομηχανία και τις προμήθειες, συστηματική εκπαίδευση των εργατών για μελλοντικές απαιτήσεις, εξορθολογισμό του συνόλου των τεχνικών και διοικητικών διαδικασιών και όλων των λοιπών στρατηγικών που διαμορφώνονται στις σύγχρονες τεράστιες επιχειρήσεις και τα καρτέλ. Εκτός από τις εν λόγω παραδοσιακές μεθόδους, που παραμέρισαν τη απόκρυφη επιχειρηματική τέχνη της επιτυχούς πρόβλεψης των μελλοντικών απαιτήσεων της αγοράς, το κράτος αποκτά μια πρόσθετη δύναμη ελέγχου, η οποία υπονοείται στον πλήρη έλεγχο του χρήματος και της πίστωσης. Οι τράπεζες μετατρέπονται σε απλά κυβερνητικά πρακτορεία.¹⁴ Κάθε επένδυση,

---

13 Βλ. Rudolf Hilferding, «Κρατικός Καπιταλισμός ή Ολοκληρωτική Κρατική Οικονομία» στο: *Socialistisches Vestnik*, Παρίσι, 1940 (στα ρώσικα). Θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι η «παραγωγή προς χρήση» δεν σημαίνει «χρήση προς όφελος των ελεύθερων ανθρώπων σε μια αρμονική κοινωνία», αλλά απλώς το αντίθετο της παραγωγής για την αγορά.

14 Για μια εντυπωσιακή πραγμάτευση αυτής της τάσης στη Ναζιστική Γερμανία βλ. Dal Hitchcock, «Η Γερμανική Οικονομική Επανάσταση» στο *Harpers Monthly*, Φεβρουάριος, 1941.

είτε εξυπηρετεί την αντικατάσταση είτε την επέκταση, υπόκειται στο σχέδιο, και ούτε η υπεραποταμίευση ούτε η υπερεπεκτάση, ούτε ένα «επενδυτικό χτύπημα» ούτε μια «Fehlinvestitionen» (κακή επένδυση) μπορούν να δημιουργήσουν ευρείας κλίμακας αναταράξεις. Τα λάθη που είναι καταδικασμένα να συμβούν, μπορούν να εντοπιστούν με συγκριτική ευκολία χάρη στην κεντρική θέση του επιτελείου σχεδιασμού. Παρόλο που λογίζονται ως καθαρή ζημία, οι καταστρεπτικές τους συνέπειες ίσως θα μπορούσαν να ελαχιστοποιηθούν, χρεώνοντάς τα στην οικονομία εν γένει και όχι σε μια μεμονωμένη επιχείρηση. Πέραν των τραπεζών, ένα πλήθος οργανισμών που δημιουργούνται από τα επιχειρηματικά συμφέροντα (εμπορικοί συνεταιρισμοί, καρτέλ, εμπορικά επιμελητήρια κ.λπ.) λειτουργούν ως, ή μετασχηματίζονται σε, κυβερνητικές υπηρεσίες για τον έλεγχο της παραγωγής. Ο αυστηρός έλεγχος του κεφαλαίου, είτε στην μονεταριστική του μορφή είτε υπό τη μορφή της βιομηχανίας, των μηχανημάτων και των εμπορευμάτων, μετασχηματίζει θεμελιωδώς την ποιότητα της ατομικής ιδιοκτησίας ως προς τα μέσα παραγωγής, και του κατόχου της, ήτοι του «καπιταλιστή». Ενώ πολλά από τα ρίσκα (όχι όλα) που παίρνει ο ιδιοκτήτης υπό τον ιδιωτικό καπιταλισμό ίσως έχουν εξαιρεθεί, του απομένει τόσο κέρδος όσο του επιτρέπει η κυβέρνηση. Η ρύθμιση των τιμών, ο περιορισμός των διανεμημένων κερδών, η υποχρεωτική επένδυση του πλεονασματικού κέρδους σε κυβερνητικά ομόλογα ή σε επενδύσεις που ο καπιταλιστής δεν θα επέλεγε οικειοθελώς και, τέλος, η δραστική φορολόγηση – όλα αυτά τα μέτρα συγκλίνουν στον ίδιο σκοπό, ήτοι, στη μετατροπή του καπιταλιστή σε απλό εισοδηματία, του οποίου το εισόδημα καθορίζεται από τα κυβερνητικά θέσμια στον βαθμό που οι επενδύσεις του είναι επιτυχείς, και ο οποίος, ωστόσο, δεν έχει κανένα δικαίωμα να αποσύρει το κεφάλαιό του εάν δεν αποπληρώσει «τόκους».

Τα τελευταία χρόνια, η τάση προς μια κατάσταση όπως αυτή που περιγράφεται στο μοντέλο μας έχει συζητηθεί διεξοδικά. Ο E. F. M. Durbin προέβη κάποτε σε μια ακραία δήλωση: «Η ιδιοκτησία στον βιομηχανικό καπιταλισμό έχει απολέσει εντελώς τις κοινωνικές λειτουργίες που θα έπρεπε να θεμελιώνονται σ' αυτόν. Έπαψε να αποτελεί ανταμοιβή για τη διεύθυνση και, ως επί το πλείστον, έπαψε να λειτουργεί ως ανταμοιβή για την ατομική αποταμίευση. Στο κεφάλαιο, η ιδιοκτησία μετατράπηκε σε ένα μη λειτουργικό δικαίωμα πάνω στο μέρισμα του βιομηχανικού προϊόντος. Ο θεσμός είναι χειρότερα από ανυπεράσπιστος – είναι άχρηστος».¹⁵ Στο ακόλουθο σχόλιο ασκείται κριτική στο ίδιο φαινόμενο: «Σήμερα, η έμφαση στη διεύθυνση δεν αφορά στις επιχειρήσεις, στο να αναλαμβάνει κανείς ρίσκα όπως προϋποθέτει ο καπιταλισμός, αλλά αφορά στον έλεγχο των τιμών, στη διεύθυνση της αγοράς, στην αποφυγή του ρίσκου. Τούτο, μπορεί να αποτελεί μια σωστή βραχυπρόθεσμη τακτική. Ωστόσο: εάν οι επιχειρήσεις δεν είναι πρόθυμες να αναλάβουν το ρίσκο, σύντομα κάποιος θα διερωτηθεί γιατί θα πρέπει αυτές να χαίρουν των κερδών, γιατί δεν μπορεί να αναλάβει τη διαχείριση η Κυβέρνηση, η οποία καλείται να πάρει όλα τα ρίσκα και, ίσως, θέλει να

---

15 E. F. M. Durbin, *Οι Πολιτικές του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού*, Λονδίνο 1940, σελ. 135.

διευθύνει τη βιομηχανία».¹⁶

Η εν λόγω τάση απώλειας της κοινωνικής λειτουργίας του ιδιώτη κατόχου κεφαλαίου εκφράστηκε στην απώλεια ελέγχου του μετόχου πάνω στη διεύθυνση. Στην καινούργια γερμανική νομοθεσία, τούτο κορυφώθηκε στις μετοχικές εταιρείες, όπου οι μέτοχοι στερούνται δια νόμου κάθε δικαίωμα να παρέμβουν στη διεύθυνση.

Κοντολογίς, το στάτους του ιδιώτη καπιταλιστή στον κρατικό καπιταλισμό παίρνει τρεις μορφές:

(1) Η επιχειρηματική και η καπιταλιστική λειτουργία, δηλαδή η διεύθυνση της παραγωγής και η διακριτική ευχέρεια ως προς την επένδυση του κεφαλαίου, διαχωρίζονται. Η διεύθυνση σχεδόν ανεξαρτητοποιείται από το «κεφάλαιο» δίχως να έχει, κατ' ανάγκη, κάποιο σημαντικό μερίδιο στην εταιρική ιδιοκτησία.

(2) Οι επιχειρηματικές και καπιταλιστικές λειτουργίες καθίστανται αντικείμενα παρέμβασης ή αναλαμβάνονται από την Κυβέρνηση.

(3) Ο καπιταλιστής (στον βαθμό που δεν γίνεται αποδεκτός ως επιχειρηματίας χάρη στις διευθυντικές του ικανότητες) υπάγεται σε απλό εισοδηματία.

Εδώ, ανακύπτει το ζήτημα του κινήτρου. Στον ιδιωτικό καπιταλισμό, τα καθοριστικά κίνητρα του καπιταλιστή για να διατηρήσει, να επεκτείνει και να βελτιώσει την παραγωγή, είναι τα κερδοσκοπικά συμφέροντα και η διαρκής απειλή μιας οικονομικής κατάρρευσης, εφόσον οι προσπάθειες απο-εντατικοποιηθούν. Οι μη καπιταλιστές ωθούνται σε μια αποτελεσματική σύμπραξη, αγόμενοι από τη δίψα και τον πόθο για καλύτερη ζωή και ασφάλεια. Υπό τον κρατικό καπιταλισμό, αμφότερες οι ομάδες χάνουν ουσιαστικές πτυχές των κινήτρων τους. Ποιοι είναι οι νέοι μηχανισμοί που θα αναλάβουν τις πλέον «αναγκαίες» λειτουργίες; Τι θα αποτρέψει τη στασιμότητα, και ίσως την οπισθοδρόμηση, σε όλες τις σφαίρες της κρατικοκαπιταλιστικής κοινωνίας; Ως προς την πλειονότητα του πληθυσμού, για εκείνους που, ούτε κατέχουν ούτε διευθύνουν τα μέσα παραγωγής, η απάντηση είναι απλή. Η μάστιγα της ανεργίας αντικαθίσταται από την πολιτική τρομοκρατία και η υπόσχεση για υλικές και ιδεολογικές απολαβές συνεχίζει να εντείνει την ατομική προσπάθεια. Το κίνητρο για κέρδος εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο για τους καπιταλιστές και τη διευθυντική γραφειοκρατία, καθώς χορηγούνται μεγάλες αποζημιώσεις για τις αποδοτικές επενδύσεις και τη διαχείριση. Η προσωπική πρωτοβουλία απελευθερώνεται από την τροχοπέδη των ιδιοκτησιακών συμφερόντων και ενθαρρύνεται συστηματικά.¹⁷ Εντός της ομάδας που ασκεί τον έλεγχο, ωστόσο, η βούληση για πολιτική εξουσία γίνεται το κέντρο του κινήτρου. Κάθε απόφαση, στο βάθος, προσανατολίζεται στον στόχο διατήρησης και διεύρυνσης της εξουσίας της ομάδας εν συνόλω, άλλα και στο κάθε μέλος της ξεχωριστά. Με αυτόν τον στόχο κατά νου, χτίζονται νέες βιομηχανικές αυτοκρατορίες και οι παλιές επεκτείνονται. Όμως, εδώ

---

16 Παρατίθεται στο «Report for the Business Executive», 28 Νοεμβρίου, 1940.

17 Βλ. Carl Dreher, «Γιατί ο Χίτλερ κερδίζει» στο *Harpers Monthly*, Οκτώβριος, 1940.

βρίσκουμε, επίσης, την καταγωγή της αρχής ότι τα ατομικά συμφέροντα οφείλουν πάντοτε να υπάγονται στο κοινό συμφέρον (το συμφέρον της ομάδας). Τούτη η αρχή, με τη σειρά της, συμβάλει αποφασιστικά στην ενίσχυση του κυβερνητικού ελέγχου, καθώς μόνο μια ισχυρή κυβέρνηση μπορεί να ενοποιήσει τα αντικρουόμενα συμφέροντα ενόσω υπηρετεί τα συμφέροντα εξουσίας σύνολης της ομάδας.

Έλεγχος της Διανομής

«Έχουμε μάθει πώς να παράγουμε τα πάντα σε πρακτικά απεριόριστες ποσότητες, αλλά δεν ξέρουμε πώς να διανείμουμε τα αγαθά». Αυτή είναι η πιο κοινή διατύπωση για να περιγράψουμε τον γρίφο του ιδιωτικού καπιταλισμού κατά την ύστερη φάση του.

Δεδομένων ενός γενικού σχεδίου και της πολιτικής εξουσίας που το ενισχύει, ο κρατικός καπιταλισμός βρίσκει μια πληθώρα τεχνικών μέσων για να διανείμει οτιδήποτε μπορεί να παραχθεί με βάση τους διαθέσιμους πόρους. Η βασική δυσκολία του ιδιωτικού καπιταλισμού εξαλείφεται από το γεγονός ότι, υπό τον κρατικό καπιταλισμό, η επιτυχία της παραγωγής δεν εξαρτάται κατ' ανάγκη από την εύρεση αγοραστών του προϊόντος σε επικερδείς τιμές εντός μιας αποσταθεροποιημένης αγοράς, αλλά προσανατολίζεται συνειδητά στο να ικανοποιεί τις δημόσιες και ιδιωτικές ανάγκες, οι οποίες προσδιορίζονται, σε μεγάλο βαθμό, εκ των προτέρων. Οι ρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν, συνεπεία των τεχνικών λαθών στο γενικό σχέδιο ή των απρόβλεπτων συμπεριφορών στην καταναλωτική ζήτηση, δεν είναι απαραίτητο ότι θα ζημιώσουν τον ατομικό παραγωγό ή, ακόμη λιγότερο, ότι θα τον οδηγήσουν στην οικονομική καταστροφή. Οι απώλειες μπορούν εύκολα να συγχωνευτούν από τη διοίκηση. Τα μέσα που είναι διαθέσιμα για τη διεξαγωγή της «αναγκαίας» λειτουργίας διανομής μιας ανταγωνιστικής αγοράς, μπορούν εύκολα να ταξινομηθούν στον άμεσο καταμερισμό (προτεραιότητες, ποσοστώσεις κ.λ.π.) και σε ελεγχόμενες τιμές. Το πρώτο ισχύει, πρωτίστως, για τη διανομή των αγαθών στους παραγωγούς, και το δεύτερο αναφέρεται, κυρίως, στη σφαίρα της κατανάλωσης. Δεν υπάρχει, εντούτοις, κάποια σαφής διαχωριστική γραμμή μεταξύ των πεδίων εφαρμογής των μέσων.¹⁸ Η εργασία είναι το κατ' εξοχήν παράδειγμα όπου εφαρμόζεται ένας συνδυασμός των δύο μεθόδων.

Κατά τη δημιουργία ενός σκληρού μοντέλου μηχανισμού διανομής υπό τον κρατικό καπιταλισμό, πρέπει πάντοτε να λαμβάνουμε υπόψιν ότι, η παραγωγή και η κατανάλωση αυτών που παράγουν, είναι οι δύο όψεις της ίδιας διαδικασίας. Από τότε που, εντός των σύγχρονων συνθηκών, ο παραγωγός και ο καταναλωτής δεν είναι, κατά κανόνα, το ίδιο άτομο, η διανομή λειτουργεί ως

---

¹⁸ Μέχρι στιγμής, η πιο κοντινή προσέγγιση στο κρατικο-καπιταλιστικό μοντέλο διανομής επιχειρήθηκε στη Σοβιετική Ρωσία. Βλ. L. E. Hubbard, *Σοβιετικό Εμπόριο και Διανομή*, Λονδίνο, 1938. Η τάση στη Γερμανία δείχνει να κινείται προς την ίδια κατεύθυνση.

μέσο ενοποίησης τους. Το σχέδιο παραγωγής βασίζεται σε μια σχετικά αυθαίρετη απόφαση ως προς την ποσότητα του διαθέσιμου κοινωνικού προϊόντος προς κατανάλωση και ως προς την ποσότητα που θα χρησιμοποιηθεί για επέκταση.

Όλα τα μείζονα προβλήματα της διανομής υπό τον κρατικό καπιταλισμό έχουν συζητηθεί εξονυχιστικά στη φιλολογία του σοσιαλιστικού σχεδιασμού που έχει δημοσιευτεί την τελευταία δεκαετία.¹⁹ Ενώ όλοι οι συγγραφείς που τάσσονται υπέρ μιας σχεδιοποιημένης κοινωνίας συμφωνούν ότι η τυραννία της αγοράς πρέπει να εξαλειφθεί, εγείρονται διαφωνίες ως προς τα όρια χρήσης της ψευδοαγοράς. Ορισμένοι προτείνουν πως οι διευθυντές της κοινωνικοποιημένης βιομηχανίας θα πρέπει να «συμπεριφέρονται σαν να βρίσκονται εντός ενός ανταγωνιστικού καπιταλισμού». Θα πρέπει να «παίζουν ανταγωνιστικά».²⁰ Ένα μοντέλο που έχει, εν μέρει, κατασκευαστεί επί των συμπερασμάτων αυτών των συζητήσεων, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να καταδείξει τη λειτουργία της διανομής υπό τον κρατικό καπιταλισμό. Η διανομή των αγαθών στους παραγωγούς εκκινεί από την ακόλουθη κατάσταση:

- (1) Οι πλέον παραγωγικές μονάδες ανήκουν σε ιδιώτες, αλλά ελέγχονται από την κυβέρνηση·
- (2) κάθε βιομηχανία είναι οργανωμένη σε καρτέλ·
- (3) οι τιμές αντιδρούν στις αλλαγές στην προσφορά και τη ζήτηση, καθώς επίσης και στις αλλαγές στη δομή του κόστους, εντός των ορίων που επιτρέπει το σχέδιο της εξουσίας και των μονοπωλίων·
- (4) υπάρχει ένα γενικό σχέδιο για τη δομή του κοινωνικού προϊόντος.

Υπό αυτές τις συνθήκες, ένα σύστημα προτεραιοτήτων και ποσοτώσεων θα εγγυηθεί την εκτέλεση του σχεδίου στις πιο αδρές του γραμμές. Οι εν λόγω καταμερισμοί καλύπτουν την αναπαραγωγή των υπάρχοντων πόρων, την επέκταση (συμπεριλαμβανομένης της άμυνας) και τη συνολική παραγόμενη ποσότητα καταναλωτικών αγαθών, που κάθε βιομηχανία θα παράξει. Μέσα σε κάθε βιομηχανία, ένα σύστημα ποσοτώσεων θα στηρίζει οικονομικά τη διανομή σύμφωνα με ένα λεπτομερέστερο σχέδιο ή σύμφωνα με τις εκφράσεις των καταναλωτικών επιλογών. Εντός ενός τέτοιου πλαισίου, δεν υπάρχει χώρος για ελαστικές τιμές. Η μερική επιβίωση του κινήτρου για κέρδος θα ωθήσει τους κατασκευαστές, στους οποίους προσφέρονται ψηλότερες τιμές για τα προϊόντα τους, να χτυπήσουν με τη σειρά τους τις τιμές των δικών τους «τομέων». Αλλά το «γραφείο ελέγχου των τιμών» δεν θα επιτρέψει μια άνοδο τιμών που θα είναι ασύμβατη με το

---

19 Βλ. υποσημείωση έξι. Η πιο πρόσφατη σημαντική δημοσίευση είναι αυτή του E. F. M. Durbin. Οι περισσότεροι εξ αυτών που συνηγορούν υπέρ της ανωτερότητας μιας σκοπίμως «χειραγωγούμενης» αγοράς, τυλιγμένης «στον ζουρλομανδύα των σχεδιασμένων αντικειμενικών στόχων», δεν έδωσαν τη δέουσα προσοχή στο γεγονός ότι ο σχεδιασμός απέχει παρασάγγας απ' το να είναι ταυτόσημος με τον σοσιαλισμό. Εξ ου, το έργο τους, παρά τη σημασία του, μοιάζει περισσότερο με συνεισφορά στη θεωρία του κρατικού καπιταλισμού.

20 L. Robbins, *Οικονομικός Σχεδιασμός και Παγκόσμια Τάξη*, Λονδίνο, 1937, σελ. 208.

γενικό σχέδιο. Εφόσον όλες οι μείζονες μονάδες παραγωγής υπόκεινται στον έλεγχο των καρτέλ, η τάση διατήρησης της ελαστικότητας των τιμών δεν πρέπει να υπερεκτιμάται. Ο κυβερνητικός έλεγχος θα διευκολυνθεί απεριόριστα από την τεράστια σημασία των δημόσιων έργων που, υπό οιοσδήποτε συνθήκες, είναι αναγκαία για τη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης.

Η πλήρης απασχόληση, με την αυστηρή έννοια του όρου, μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε ό,τι αφορά την εργασία. Εξαιτίας των τεχνολογικών δεδομένων, τούτο δεν είναι δυνατό στην περίπτωση της βιομηχανίας και του εξοπλισμού. Η νέα βιομηχανία και τα καινούργια μηχανήματα, τα οποία έχουν κατασκευαστεί σύμφωνα με τις τελευταίες τεχνολογικές εξελίξεις, προϋποθέτουν έναν ελάχιστο βαθμό εκβιομηχάνισης που οδηγεί, κατά κανόνα, σε μια προσωρινή, πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα τη στιγμή της αποπεράτωσής τους. Εάν δεν μπορέσουν να βρεθούν γρήγορα τρόποι για να αξιοποιηθεί αυτή η πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα, θα προκύψει ένα αδρανές κεφάλαιο. Τούτο, μπορεί να συμβεί σε ολόκληρες ανθεκτικές βιομηχανίες προϊόντων (π.χ. εργαλεία μηχανημάτων), εφόσον η ανάγκη για το προϊόν τους έχει προσωρινά κορεστεί. Ούτε αυτό ούτε άλλες «δυσλειτουργίες»²¹ μπορούν να παράξουν αθροιστικά τόσο ζοφερές συνέπειες εντός του συστήματος της ελεύθερης αγοράς, καθώς ο κάτοχος του κεφαλαίου μπορεί να αποζημιωθεί από τα μερισμένα κέρδη ή τους δημόσιους πόρους, και η πρόβλεψη για ένα σταθερό απόθεμα κατά τον σχεδιασμό της εργασίας θα φροντίσει για τους απολυμένους εργάτες. Έχει αποδειχθεί ότι η αντίθετη περίπτωση, ήτοι η περιοδική έλλειψη κεφαλαίου, είναι εφικτό να αποφευχθεί σε μια σχεδιοποιημένη κοινωνία.²²

Υπό τον κρατικό καπιταλισμό, το εργατικό δυναμικό κατανέμεται σε διάφορους τομείς της παραγωγής όπως και οι λοιποί πόροι. Τούτο, δεν αποτρέπει τις αρχές σχεδιασμού απ' το να διαφοροποιούν τους μισθούς. Απεναντίας, κάθε φορά που απαιτούνται ακόμη μεγαλύτερες προσπάθειες, τα μόνους υπό τη μορφή ψηλότερων πραγματικών μισθών θεωρούνται δεδομένα. Το μαστίγιο του αφεντικού δεν είναι πια το κατάλληλο μέσο για την απόσπαση ποιοτικών προϊόντων από εξειδικευμένους εργάτες που χρησιμοποιούν ακριβά μηχανήματα. Αυτή η διαφοροποίηση στο μισθολογικό σχέδιο, εντούτοις, δεν είναι αποτέλεσμα των συνθηκών της αγοράς, αλλά των αποφάσεων της διοίκησης για τους μισθούς. Κανένας επιχειρηματίας δεν επιτρέπεται να πληρώνει ψηλότερους μισθούς από εκείνους που ορίζει ο φορέας του.

Με τον απόλυτο έλεγχο των μισθών, η κυβέρνηση είναι σε θέση να διαχειρίζεται τη διανομή των καταναλωτικών αγαθών με σχετική ευκολία. Σε συνθήκες ακραίας σπάνης, όπως στον πόλεμο, η άμεση κατανομή των καταναλωτικών αγαθών ίσως είναι το μόνο επαρκές μέσο διανομής τους. Σε μια τέτοια περίπτωση, η επιλογή του καταναλωτή είναι πολύ περιορισμένη, αλλά όχι εντελώς

---

21 Βλ. Gottfried von Haberler, *Ενημερία και Υφεση*, Γενεύη, 1937.

22 Βλ. Carl Landauer, *Planwirtschaft und Verkehrswirtschaft*, Μόναχο, 1931.

αποκλεισμένη.²³ Εάν, ωστόσο, ένα ελαφρώς επαρκέστερο απόθεμα καταναλωτικών αγαθών είναι διαθέσιμο, τότε ο καταναλωτής μπορεί να είναι εξίσου ελεύθερος ή -με τη μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη που δημιουργεί η πλήρης απασχόληση- ακόμη πιο ελεύθερος να επιλέξει εντός του κρατικού καπιταλισμού απ' όσο είναι τώρα. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος με τα μέσα που είναι ήδη διαθέσιμα, θα εγκαθιδρυθεί μια ψευδοαγορά καταναλωτικών αγαθών. Το εναρκτήριο λάκτισμα για τη λειτουργία της είναι μια σαφώς ορισμένη σχέση μεταξύ της αγοραστικής δύναμης που θα δαπανηθεί για κατανάλωση, και του άθροισματος των τιμών όλων των διαθέσιμων καταναλωτικών αγαθών. Τα δύο άθροισματα πρέπει να είναι ίσα. Με άλλα λόγια, το συνολικό εισόδημα που διανέμεται στους καταναλωτές, πλην τους φόρους και τις υποχρεωτικές ή προαιρετικές αποταμιεύσεις, πρέπει να είναι ίδιο με το άθροισμα της τιμής όλων των καταναλωτικών αγαθών που είναι προς πώληση. Εάν το «καθαρό» εισόδημα του καταναλωτή ήταν υψηλότερο, θα προέκυπτε μεγαλύτερη ζήτηση των αγαθών και άνοδος των τιμών (σύμφωνα με τον ορισμό μας, αυτό το «καθαρό» εισόδημα αποκλείει τις αποταμιεύσεις). Εάν αυτό ήταν χαμηλότερο, θα μπορούσε να διανεμηθεί μόνον ένα μέρος των προϊόντων. Το πρώτο βήμα, επομένως, προς την κατεύθυνση της διανομής των καταναλωτικών αγαθών, είναι να ισοσκελίσει κανείς το «καθαρό» εισόδημα όλων των καταναλωτών σε μια δεδομένη περίοδο, με το άθροισμα της παραγόμενης ποσότητας καταναλωτικών αγαθών, όπως έχει αποφασιστεί από το γενικό σχέδιο και το διαθέσιμο απόθεμα. Αυτό το πρώτο βήμα θα αποδειχτεί ανεπαρκές για δύο λόγους:

(1) Οι οικειοθελείς αποταμιεύσεις των καταναλωτών μπορεί να παρεκκλίνουν από το σχέδιο – μπορεί να αποταμιεύουν είτε περισσότερα είτε λιγότερα από τον αναμενόμενο υπολογισμό του ισοζυγίου. Και στις δύο περιπτώσεις, μπορεί να υπάρξει εξισορρόπηση μέσω των νόμων της προσφοράς και της ζήτησης, οι οποίοι θα δημιουργήσουν πληθωριστική ή αποπληθωριστική κίνηση των τιμών για να «καθαρίσουν την αγορά» - εφόσον αυτό επιτραπεί από τους φορείς που ελέγχουν τις τιμές.

(2) Οι επιλογές των καταναλωτών μπορεί να παρεκκλίνουν από τους υπολογισμούς των σχεδιαστών – μπορεί να προτιμούν κάποια αγαθά και να απορρίπτουν άλλα. Και πάλι εδώ μπορεί να επιτραπεί στον παλιό μηχανισμό της αγοράς να μπει στο παιχνίδι, ούτως ώστε να επιβάλει υψηλότερες τιμές στα αγαθά με μεγαλύτερη ζήτηση και να κατεβάσει τις τιμές όπου και για όσο υπάρχει υπερπροσφορά. Ένα σύστημα επιχορηγήσεων και επιρόσθετων φόρων θα εξαλείψει τις σοβαρές ζημιές, καθώς επίσης και τα πλεονασματικά κέρδη που θα μπορούσαν να αποσταθεροποιήσουν τη λειτουργία του σχεδίου. Ο φορέας διανομής θα μπορούσε να «ακυρώσει» εντελώς τις καταναλωτικές επιλογές για όλους τους πρακτικούς σκοπούς, είτε παγιώνοντας τις τιμές υπερβολικά ψηλά είτε δυσανάλογα χαμηλά. Μέχρι στιγμής, ο μηχανισμός των τιμών υπακούει στους ίδιους νόμους με το σύστημα της ελεύθερης αγοράς. Η διαφορά φαίνεται στις

---

23 Βλ. για παράδειγμα, το «point system» για τη διανομή των προϊόντων ύφανσης στη Γερμανία και την Αγγλία.

συνέπειες που επιφέρουν οι μεταβαλλόμενες τιμές στην παραγωγή. Οι τιμές επηρεάζουν την παραγωγή μόνον στον βαθμό που αυτή είναι συμβατή με το γενικό σχέδιο και την υπάρχουσα δημόσια πολιτική στην κατανάλωση. Οι κινήσεις των τιμών χρησιμοποιούνται ως το πολυτιμότερο εργαλείο για τη γνωστοποίηση των διαφορών μεταξύ των καταναλωτικών προτιμήσεων και του σχεδίου παραγωγής. Δεν μπορούν, ωστόσο, να υποχρεώσουν την αρχή σχεδιασμού να ακολουθήσει τις εκδηλώσεις της καταναλωτικής επιθυμίας με τον ίδιο τρόπο που μπορούν να εξαναγκάσουν κάθε μη μονοπωλιακό παραγωγό εντός της ελεύθερης αγοράς.²⁴ Υπό τον ιδιωτικό καπιταλισμό, αυτός που κατέχει το μονοπώλιο, αντιστεκόμενος στα μηνύματα της αγοράς, διαταράσσει ολόκληρο το σύστημα, εις βάρος όλων των μη μονοπωλιακών ομάδων της αγοράς. Υπό τον κρατικό καπιταλισμό, η αποσύνδεση μεταξύ τιμής και παραγωγής δεν μπορεί να προκαλέσει προβλήματα, καθώς η λειτουργία του συντονισμού της παραγωγής και της κατανάλωσης έχει μεταφερθεί από την αγορά στην αρχή σχεδιασμού. Έχει δοθεί μεγάλη έμφαση στο ερώτημα του πώς μπορεί να υπολογιστεί εκ των προτέρων η επιλογή των καταναλωτών. Το επιτελείο σχεδιασμού δεν χρειάζεται να έχει «θεικές» ιδιότητες. Έχει καταδειχθεί²⁵ ότι η ελευθερία επιλογής των καταναλωτών είναι πράγματι πολύ περιορισμένη. Εξετάζοντας ένα μεγάλο πλήθος καταναλωτών, κατέστη προφανές ότι το μέγεθος του εισοδήματος, η παράδοση και η προπαγάνδα εξαλείφουν σε μεγάλο βαθμό τα προγράμματα των ατομικών προτιμήσεων. Οι εμπειρίες των μεγάλων κατασκευαστικών και διανεμητικών επιχειρήσεων, καθώς επίσης και των καρτέλ, προσφέρουν ένα εξαιρετικά πολύτιμο συμπλήρωμα στην ειδική φιλολογία του σχεδιασμού.

Οικονομικοί Περιορισμοί του Κρατικού Καπιταλισμού

Θέτοντας το ζήτημα των οικονομικών περιορισμών, εστιάζουμε σε αυτούς που μπορεί να περιορίσουν την αυθαιρεσία των αποφάσεων στον κρατικό καπιταλισμό, εν συγκρίσει προς άλλες κοινωνικές δομές όπου αυτοί δεν εμφανίζονται. Δεν μας απασχολούν οι περιορισμοί που ισχύουν για κάθε κοινωνική διευθέτηση, όπως, λόγου χάρη, αυτοί που απορρέουν από την αναγκαιότητα αναπαραγωγής των δεδομένων πόρων, τη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης και της βέλτιστης αποδοτικότητας. Η πρώτη και πιο συχνή αντίρρηση κατά της οικονομικής λειτουργικότητας ενός κρατικοκαπιταλιστικού συστήματος, είναι ότι το τελευταίο μπορεί να ωφελήσει μονάχα μια οικονομία που χαρακτηρίζεται από σπάνη, ειδικά σε περιόδους προετοιμασίας πολέμου ή πολέμου. Σε μια τέτοια οικονομία, έτσι τίθεται το επιχείρημα, οι περισσότερες οικονομικές δυσκολίες που

---

24 Για το σύνολο αυτών των προβλημάτων βλ. Oskar Lange, *Περί της Οικονομικής Θεωρίας του Σοσιαλισμού*, επιμ. Ε. Lippincott, Μινεάπολις, 1938.

25 Βλ. τις μελέτες του National Resources Planning Board για τα «Καταναλωτικά Εισοδήματα και τα Σχέδια Χρήσης των Πόρων», στο *Studies in Philosophy and Social Science*, 1940, σελ. 483-490.

αντιμετωπίζει ο ιδιωτικός καπιταλισμός δεν υπάρχουν. Η υπερπαραγωγή και η υπερεπένδυση δεν πρέπει να αποτελούν αντικείμενα φόβου, και όλα τα προϊόντα, όσο ελλιπώς κι αν παράγονται και παρά την κακή τους ποιότητα, βρίσκουν μια έτοιμη ζήτηση. Ωστόσο, μόλις η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης παρέλθει και υπάρξει μεγαλύτερη προσφορά σε όλα τα πεδία, ο κρατικός καπιταλισμός θα αποδειχτεί εντελώς ανεπαρκής για την εξασφάλιση της καλύτερης δυνατής χρήσης των διαθέσιμων πόρων, την αποφυγή των ελλείψεων σε ένα προϊόν και την υπερπαραγωγή άλλων, αλλά και την προμήθεια των καταναλωτών με ό,τι αυτοί απαιτούν στο χαμηλότερο δυνατό κόστος. Ακόμα κι αν όλα τα μέσα παραγωγής υπάγονται στον κυβερνητικό έλεγχο, ένας αποτελεσματικός σχεδιασμός είναι εφικτός μόνον υπό συνθήκες εκτάκτου ανάγκης. Το επιχείρημα που προωθεί αυτή την άποψη μπορεί να συνοψιστεί στο εξής²⁶: Σε μια σχεδιοποιημένη οικονομία, τα κόστη δεν μπορούν να υπολογιστούν, η ελευθερία επιλογής των καταναλωτών πρέπει να απαξιωθεί, τα κίνητρα για αποδοτική παραγωγή και διανομή εξαφανίζονται και, κατά συνέπεια, μια σχεδιοποιημένη οικονομία, υπό σύγχρονες συνθήκες, πρέπει να είναι λιγότερο παραγωγική από την οικονομία της αγοράς.

Θεωρούμε πως οιοσδήποτε καταπιάνεται στα σοβαρά με τη σύγχρονη φιλολογία περί σχεδιασμού, πρέπει να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι, όποιες κι αν είναι οι ενστάσεις του για τις κοινωνικές συνέπειες του σχεδιασμού, τα εν λόγω επιχειρήματα κατά της οικονομικής του αποδοτικότητας είναι πλέον αίολα. Όλα τα τεχνικά μέσα για έναν αποτελεσματικό σχεδιασμό, συμπεριλαμβανομένων της επέκτασης της παραγωγής σύμφωνα με τις επιθυμίες του καταναλωτή και τις πιο προηγμένες τεχνικές δυνατότητες, και λαμβάνοντας υπόψιν το κόστος στη δημόσια υγεία, το προσωπικό ρίσκο, την ανεργία (η οποία ποτέ δεν καταμετράται επαρκώς στα λογιστικά φύλλα των ιδιωτικών επιχειρήσεων), είναι σήμερα διαθέσιμα.

Ένα άλλο αντεπιχείρημα υποστηρίζει ότι, μόλις ο κρατικός καπιταλισμός στραφεί από τους πολεμικούς εξοπλισμούς σε μια πραγματικά ειρηνική οικονομία, η μόνη του εναλλακτική θα είναι, αν θέλει να αποφύγει την ανεργία, να σπαταλήσει ένα διόλου αμελητέο μέρος του εθνικού εισοδήματος στην κατασκευή σύγχρονων «πυραμίδων» ή να ανεβάσει σημαντικά το επίπεδο διαβίωσης. Δεν υπάρχουν οικονομικοί λόγοι που θα μπορούσαν να αποτρέψουν μια κρατικοκαπιταλιστική κυβέρνηση απ' το να το κάνει. Τα εμπόδια είναι πολιτικής φύσεως και θα αντιμετωπιστούν εν καιρώ.

Το τρίτο επιχείρημα κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Αντιτείνει ότι ο κρατικός καπιταλισμός οδηγείται, κατ' ανάγκη, σε μια τεχνική στασιμότητα ή ακόμη και σε οπισθοδρόμηση. Εάν οι νόμοι της αγοράς τεθούν εκτός λειτουργίας, οι επενδύσεις θα επιβραδυνθούν και η τεχνική πρόοδος θα παύσει. Μέχρις ότου σταματήσει ο ανταγωνιστικός πολεμικός εξοπλισμός, μάλλον θα ισχύει το

---

26 Η καλύτερη έρευνα για την ιστορία και τις λεπτομέρειες της συζήτησης είναι το *Κολεκτιβιστικός Οικονομικός Σχεδιασμός*, επιμ. F. A. von Hayek, Λονδίνο, 1935. Για την ανασκευή της βλ. Oksar Lange, ό.π.

αντίθετο. Εκτός από το κίνητρο για κέρδος, τα ζωτικά συμφέροντα της ομάδας ελέγχου θα κινητοποιούν τόσο τις επενδύσεις όσο και την πρόοδο της τεχνικής. Στην προσπάθειά της να διατηρήσει και να διευρύνει την εξουσία της, η ομάδα ελέγχου θα έρθει σε σύγκρουση με τα ξένα συμφέροντα και η επιτυχία της θα εξαρτηθεί από τη στρατιωτική της ισχύ. Αυτή, ωστόσο, θα είναι μια λειτουργία της τεχνικής της αποδοτικότητας. Οιαδήποτε επιβράδυνση της προόδου της τεχνικής μπορεί να οδηγήσει σε στρατιωτική κατωτερότητα και καταστροφή.²⁷ Μόνον αφού θα έχουν εξαφανιστεί όλοι οι πιθανοί εχθροί -καθώς όλος ο κόσμος θα ελέγχεται από ένα ολοκληρωτικό κράτος-, θα έλθει στο προσκήνιο το πρόβλημα της τεχνολογικής προόδου και της καπιταλιστικής επέκτασης.

Και εδώ θα μπορούσε να διερωτηθεί κανείς: δεν υπάρχουν καθόλου οικονομικοί περιορισμοί στην ύπαρξη και την επέκταση του κρατικού καπιταλισμού; Άραγε με την άνοδό του θα ξεπροβάλλει μια ουτοπία, όπου όλες οι οικονομικές ανάγκες θα μπορούσαν εύκολα να πραγματοποιηθούν στον βαθμό που δεν θα παρενέβαιναν οι πολιτικοί παράγοντες; Και η φιλελεύθερη θεωρία δεν πίστευε επίσης πως είχε αποδείξει ότι το σύστημα αγοράς θα εγγυόταν στους συντελεστές του την πλήρη χρήση όλων των πόρων εφόσον δεν παρεμποδιζόταν; Και δεν κατέστη, αργότερα, προφανές ότι εγγενείς δυνάμεις απέτρεψαν το σύστημα αγοράς απ' το να λειτουργεί και να συνοδεύεται από ολοένα μεγαλύτερες παρεμβάσεις ιδιωτικών μονοπωλίων και κυβερνήσεων; Όντας ήδη υποψιασμένοι, δεν μπορούμε να ανακαλύψουμε κάποιες εγγενείς οικονομικές δυνάμεις, «οικονομικούς νόμους» παλαιού ή νέου τύπου, οι οποίοι θα μπορούσαν να αποτρέψουν τη λειτουργικότητα του κρατικού καπιταλισμού.²⁸ Ο κυβερνητικός έλεγχος της παραγωγής και της διανομής παρέχει τα μέσα για την εξάλειψη των οικονομικών αιτιών των υφέσεων, των καταστροφικών διαδικασιών συσσώρευσης και του αδρανούς κεφαλαίου και εργασίας. Θα μπορούσαμε ακόμη να πούμε ότι, υπό τον κρατικό καπιταλισμό, η οικονομία, ως κοινωνική επιστήμη, έχει βρεθεί χωρίς αντικείμενο. Τα οικονομικά προβλήματα, με την παλαιά έννοια του όρου, δεν μπορούν να υπάρξουν εφόσον ο συντονισμός του συνόλου των οικονομικών δραστηριοτήτων επηρεάζεται από ένα συνειδητό σχέδιο και όχι από τους φυσικούς νόμους της

---

27 Η γερμανική εμπειρία μάς δείχνει ότι ίσως ποτέ στην ιστορία της εκβιομηχάνισης δεν τέθηκαν σε εφαρμογή νέες εφευρέσεις τόσο γρήγορα ή ότι ποτέ ένα τόσο μεγάλο ποσοστό του εθνικού εισοδήματος δεν χρησιμοποιήθηκε για επενδύσεις.

28 Τούτο ισχύει, επίσης, και για την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, το οποίο, σύμφωνα με τη μαρξική θεωρία, προκαλεί χάος στον ιδιωτικό καπιταλισμό. Εάν η επέκταση του κεφαλαίου υπόκειται σε ένα γενικό σχέδιο, το οποίο ελέγχεται καθαυτό από την ομάδα ελέγχου, το ποσοστό της υπεραξίας αναλογικά με το επενδυμένο κεφάλαιο θα μπορούσε να πέσει στο μηδέν δίχως να προκαλέσει αναταράξεις. Αυτή η πτώση, ωστόσο, αντιρροπίζεται αποτελεσματικότερα από την επιβαλλόμενη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης. Δεν θα υπεισέλθουμε στο κατά πόσο ο κρατικός καπιταλισμός αναδύεται ως τέτοιος υπό την πίεση του πτωτικού ποσοστού κέρδους ούτε εάν έχει νόημα να μιλούμε με όρους «αξίας» πέραν των ορίων της οικονομίας της αγοράς.

αγοράς. Εκεί όπου, προηγουμένως, ο οικονομολόγος έσπαγε το κεφάλι του για να λύσει τον γρίφο της ανταλλακτικής διαδικασίας, συναντά, υπό τον κρατικό καπιταλισμό, απλά προβλήματα διαχείρισης. Υπάρχουν, πράγματι, περιορισμοί στον κρατικό καπιταλισμό, αλλά αυτοί απορρέουν από φυσικές συνθήκες, καθώς επίσης και από την ίδια τη δομή της κοινωνίας, την οποία ο κρατικός καπιταλισμός προσπαθεί να διαιωνίσει.

Φυσικοί και Άλλοι Μη Οικονομικοί Περιορισμοί²⁹

(1) Προκειμένου ο κρατικός καπιταλισμός να καταστεί λειτουργικός, είναι απαραίτητο ένα επαρκές απόθεμα πρώτων υλών, βιομηχανίας και κάθε λογής εργατικού δυναμικού (τεχνικούς, διευθυντές, εξειδικευμένους και ανειδίκευτους εργάτες), τυπικά χαρακτηριστικά μιας χώρας υψηλής εκβιομηχάνισης. Δίχως ένα άφθονο απόθεμα πρώτων υλών, εξοπλισμό σε μηχανήματα και εξειδικεύσεις μιας σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας, είναι αναμενόμενο ότι ο κρατικοκαπιταλιστικός παρεμβατισμός θα συνοδεύεται από μεγάλες απώλειες, πιθανόν μεγαλύτερες από εκείνες σε μια οικονομία της αγοράς. Ως προς τον πρώτο περιορισμό, του ανεπαρκούς αποθέματος πρώτων υλών, ένα τυπικό παράδειγμα είναι η Ναζιστική Γερμανία. Το πελώριο σύνολο μηχανικού εξοπλισμού που έπρεπε να κατασκευαστεί για να αντισταθμίσει την ανεπάρκεια των πρώτων υλών –πολύ μικρή για να ανταπεξέλθει στο πρόγραμμα του πολεμικού εξοπλισμού-, οι δυσκολίες του παραγωγού να τις αποκτήσει και, κατά συνέπεια, να αποκτήσει νέα μηχανήματα³⁰, δεν μπορεί να αποδοθεί στο σύστημα καθαυτό, αλλά στο γεγονός ότι μία από τις βασικές του προϋποθέσεις έλλειπε εξαρχής.

Από την άλλη πλευρά, πολλές από τις οικονομικές αποτυχίες της Σοβιετικής Ρωσίας μπορούν να αναχθούν τόσο πίσω στην έλλειψη των πρώτων υλών όσο και στην ανεπαρκή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Η έλλειψη εκπαιδευμένων τεχνικών, εξειδικευμένων εργατών και ποιοτήτων, όπως της λεγόμενης εργασιακής πειθαρχίας, που βρίθουν μονάχα στις χώρες υψηλής εκβιομηχάνισης, αρκούν για να εξηγήσουν τη βραδεία διαδικασία επανεξοπλισμού, αναδιοργάνωσης του συστήματος μεταφορών και της ανόδου ή ακόμη και της διατήρησης του επιπέδου διαβίωσης στη Σοβιετική Ρωσία. Αλλά ακόμη κι εδώ, ένα κυβερνητικά ελεγχόμενο οικονομικό σύστημα επέδειξε τη δύναμη να επιβιώσει κάτω από συνθήκες όπου ένα σύστημα ελεύθερων επιχειρήσεων θα είχε, ευθύς αμέσως, καταρρεύσει. Μια κυβέρνηση που θα ήλεγχε το διεθνές εμπόριο, καθώς και η ανάπτυξη μιας βιομηχανίας για «Ersatz» ύλες, ίσως θα μπορούσε να υπερβεί τους περιορισμούς μιας εξαιρετικά περιορισμένης βάσης πρώτων υλών. Το να γεφυρώσει

---

29 Τα περισσότερα από τα ακόλουθα επιχειρήματα αναφέρονται στην ολοκληρωτική μορφή του κρατικού καπιταλισμού και μόνον.

30 Βλ. Guenter Reimann, *Η Οικονομία των Βρικόλακων*, Νέα Υόρκη, 1939.

κανείς το χάσμα μεταξύ μιας πλήρως βιομηχανοποιημένης και μιας κυρίως αγροτικής οικονομίας, είναι μια πολύ πιο οδυνηρή και κοπιώδης διαδικασία.

(2) Στην ομάδα ή τις ομάδες που ελέγχουν το κράτος θα ανακύψουν διαφορές ζωτικών συμφερόντων. Μπορεί να ξεσπάσουν από διαφορετικές θέσεις εντός της διοίκησης, από διαφορετικά προγράμματα διατήρησης ή επέκτασης της εξουσίας, ή από την πάλη για το μονοπώλιο του ελέγχου. Εάν δεν παρθούν επαρκή προληπτικά μέτρα υπέρβασης αυτών των δυσκολιών, θα προκύψουν κακοί συμβιβασμοί και διαρκής σύγκρουση.

(3) Τα αντικρουόμενα συμφέροντα εντός της κυρίαρχης τάξης είναι δυνατό να ανατρέψουν τη συγκρότηση ενός γενικού σχεδίου, το οποίο θα εγκολπώνεται στο έπακρο όλους τους διαθέσιμους πόρους για την επίτευξη των συμφωνημένων και επιλεγμένων σκοπών. Η επιλογή των σκοπών καθωπών, στον βαθμό που δεν έχει εδραιωθεί καμιά κοινή βούληση, αποτελεί μείζον πρόβλημα. Στη συζήτησή μας, ξεκινούσαμε πάντοτε από την υπόθεση ότι «ένα γενικό σχέδιο είναι δεδομένο». Τούτο, σημαίνει ένα σχέδιο με συγκεκριμένους σκοπούς, οι οποίοι πρέπει να επιλεγθούν μεταξύ ενός πλήθους άλλων πιθανών σκοπών.

Αφ' ης στιγμής εκπληρωθούν οι ελάχιστες απαιτήσεις για την κατανάλωση, την αντικατάσταση και την επέκταση, οι υπεύθυνοι του σχεδιασμού έχουν μπροστά τους μια τεράστια ελευθερία κινήσεων. Εάν οι αποφάσεις τους δεν συγκλίνουν σε ένα κοινώς συμφωνημένο πρόγραμμα, δεν μπορεί να καταρτιστεί κανένα γενικό σχέδιο για τη βέλτιστη χρήση και ανάπτυξη των δεδομένων παραγωγικών δυνάμεων.

(4) Τα αντικρουόμενα συμφέροντα, ωστόσο, δεν επενεργούν μόνον στην κυρίαρχη ομάδα. Εφόσον ο ολοκληρωτικός κρατικός καπιταλισμός είναι η έκφραση μιας ανταγωνιστικής κοινωνίας στη χείριστη μορφή της, η εκ των άνω βούληση για κυριαρχία και η από τα κάτω αντι-πίεση βάζουν βαθιά το μαχαίρι στην ψευδοελευθερία των σχεδιαστών του κρατικού καπιταλισμού. Το επιτελείο σχεδιασμού, μολονότι διαθέτει όλα τα τεχνικά μέσα για τη διεύθυνση σύνολης της οικονομικής διαδικασίας, αποτελεί το ίδιο μια αρένα μάχης μεταξύ κοινωνικών δυνάμεων που βρίσκονται πέρα από τον έλεγχό του. Τούτο δείχνει ότι, σε μια ανταγωνιστική κοινωνία, ο σχεδιασμός αποτελεί μόνον με την τεχνική έννοια του όρου ένα εργαλείο παρόμοιο με εκείνο που χρησιμοποιείται σε μια κοινωνία όπου έχει εγκαθιδρυθεί μια αρμονία συμφερόντων. Οι πολιτικοί παράγοντες παρεμβαίνουν σε κάθε βήμα συγκρότησης και εκτέλεσης του αποδοτικότερου σχεδίου. Στις παραγράφους που ακολουθούν παρατίθενται μερικά παραδείγματα.

Με ποιο τρόπο θα δοθούν κίνητρα στην επέκταση της παραγωγής και την πρόοδο της τεχνικής, όταν ο φόβος μιας επίθεσης ή τα αντικείμενα κυριαρχίας θα έχουν εξαφανιστεί; Υπό αυτές τις συνθήκες, δεν θα κάνει την εμφάνισή της μια τρομερή τεχνολογική στασιμότητα, καταστρέφοντας έτσι όλες τις ευκαιρίες για μείωση του εργατικού μόχθου παράλληλα με την αναβάθμιση του

επιπέδου διαβίωσης;³¹ Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι, υπό τον ολοκληρωτικό κρατικό καπιταλισμό, θα προκύψει ένα νέο σύνολο κινήτρων, το οποίο θα συνδυάζει τον πόθο για εξουσία επί των ανθρώπων με τη βούληση για εξουσία επί της φύσεως, αντιρροπώντας την εξέλιξη προς μια στατική οικονομία. Όμως αυτή είναι μια τόσο μακρινή προοπτική που μπορούμε να αφήσουμε το ερώτημα ανοιχτό, πολλώ μάλλον εφόσον στον ολοκληρωτικό καπιταλισμό υπάρχουν σοβαροί λόγοι για να διατηρούνται στάσιμες οι παραγωγικές δυνάμεις.

Υπό μια κρατικοκαπιταλιστική δομή, θα υπερβεί το γενικό επίπεδο διαβίωσης τα στενά του όρια, εφόσον αυτό επιτραπεί από το αναπτυξιακό πρόγραμμα; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα μπορεί να είναι καταφατική μόνον για τη δημοκρατική μορφή του κρατικού καπιταλισμού. Για το αυταρχικό του αντίστοιχο, ωστόσο, το πρόβλημα είναι διαφορετικό. Σε ένα ολοκληρωτικό κράτος, η κυρίαρχη μειοψηφία διατηρεί την εξουσία όχι μόνον μέσω της τρομοκρατίας και της εξατομίκευσης, αλλά μέσω του ελέγχου των μέσων παραγωγής και κρατώντας την κυριαρχούμενη πλειοψηφία σε απόλυτη πνευματική εξάρτηση. Οι μάζες δεν έχουν ουδεμία δυνατότητα να αμφισβητήσουν την ανθεκτικότητα και τη νομιμοποίηση της υπάρχουσας τάξης· οι αρετές του πολέμου εξελίσσονται και κάθε «μαλθακότητα», κάθε λαχτάρα για ατομική ευτυχία, ξεριζώνεται. Μια άνοδος του επιπέδου διαβίωσης θα μπορούσε να αντενεργήσει επικίνδυνα σε μια τέτοια τακτική. Θα υπονοούσε περισσότερη σχόλη, καλύτερα επαγγελματικά προσόντα, περισσότερες ευκαιρίες για κριτική σκέψη, πράγματα από τα οποία θα μπορούσε να ξεπηδήσει το επαναστατικό πνεύμα. Ένα ευρύτατα διαδεδομένο σφάλμα είναι ότι οι πιο επικίνδυνες επαναστάσεις υποκινούνται από τα πλέον εξαθλιωμένα κοινωνικά στρώματα. Ο επαναστατικός πόθος για ελευθερία και δικαιοσύνη δεν βρίσκει το πιο γόνιμο λίπασμα στους άπορους, αλλά στα άτομα και τις ομάδες που βρίσκονται σε μια σχετικά καλύτερη θέση. Η κυρίαρχη ομάδα στον ολοκληρωτικό κρατικό καπιταλισμό μπορεί να αποφασίσει, επομένως, ότι, από την άποψη της δικής της ασφάλειας, ένα χαμηλό επίπεδο διαβίωσης και πολλές εργατοώρες μόχθου είναι επιθυμητά. Ο εξοπλιστικός ανταγωνισμός και η ένταση της απειλής μιας ξένης «εισβολής» φαίνεται πως αποτελούν τα καταλληλότερα μέσα για να κρατηθεί το επίπεδο διαβίωσης χαμηλά και οι πολεμικές αρετές ψηλά, ενόσω θα διατηρείται η πλήρης απασχόληση και θα προάγεται η πρόοδος της

---

31 Η Julian Gumperz στο *Η Επέκταση της Παραγωγής και το Ολοκληρωτικό Σύστημα* (αδημοσίευτο) υποστηρίζει ότι, μετά την ιδιοκτησία, «εγκαθιδρύεται μια ημι-αυτόνομη λειτουργία των δικαιωμάτων, των προνομίων και των συναλλαγών που, ολοένα και περισσότερο, αποσυνδέονται από την ενεργητική και πραγματική προώθηση της παραγωγής. Αυτή η ύστερη λειτουργία δημιουργεί μια νέα τάξη, η οποία την οικειοποιείται. Αυτή η «τάξη» αποτελεί μια δεξαμενή δεξιοτήτων, ικανοτήτων, γνώσεων, παραδόσεων, που μετατοπίζει την οργάνωση της κοινωνίας της οικονομίας και οργανώνει το νέο επίπεδο παραγωγής που έχει επιτευχθεί... Η υπερπαραγωγή, από την οποία πάσχει η κοινωνία της οικονομίας, επικεντρώνεται, σε μεγάλο βαθμό, στην υπερπαραγωγή αυτής της προοδευτικής τάξης... Δεν είναι, επομένως, συμπτωματικό αλλά ουσιαστικό, ότι μια ολοκληρωτική οικονομία κόβει στη ρίζα τους την παραγωγή και την αναπαραγωγή αυτών των δεξιοτήτων...».

τεχνικής. Ένας τέτοιος αστερισμός, εντούτοις, θα μας προσέφερε ένα εκπληκτικό παράδειγμα του πολιτικού περιορισμού της παραγωγικότητας.

Θα μπορούσε να μας επιτραπεί μια άκρως θεωρητική ερώτηση: τι θα μπορούσε να συμβεί εάν ο ολοκληρωτικός κρατικός καπιταλισμός μετατρεπόταν σε ένα ενοποιημένο παγκόσμιο κράτος, στο οποίο η απειλή της εισβολής θα είχε εξαφανιστεί διά παντός; Ακόμη και τα αδιανόητου εύρους δημόσια έργα δεν θα μπορούσαν να αποτρέψουν την άνοδο του γενικού επιπέδου διαβίωσης υπό συνθήκες πλήρους απασχόλησης. Σε μια τέτοια περίπτωση, οι πιο έξυπνοι μηχανισμοί ιδεολογικής κυριαρχίας των μαζών καθώς και η πιο ζοφερή τρομοκρατία θα αδυνατούσαν να υποστηρίξουν για μεγάλη χρονική περίοδο μια μειοψηφική δικτατορία, η οποία δεν θα μπορούσε πλέον να ισχυρίζεται ότι είναι αναγκαία για τη διατήρηση της παραγωγής και την προστασία του λαού από μια ξένη επίθεση. Εάν η υπόθεσή μας πως ο ολοκληρωτικός κρατικός καπιταλισμός δεν θα ανεχθεί ένα υψηλό επίπεδο διαβίωσης για τις μάζες και δεν θα επιζήσει μιας μαζικής ανεργίας είναι σωστή, η λογική συνέπεια είναι πως δεν θα μπορέσει να αντέξει και σε μια οικονομία ειρήνης. Στον βαθμό, ωστόσο, που ένα εθνικό καπιταλιστικό κράτος δεν έχει κατακτήσει ολόκληρη τη γη, θα υπάρχει πάντοτε ένα πλήθος ευκαιριών για να δαπανήσει το μεγαλύτερο μέρος της πλεονάζουσας παραγωγικής του ικανότητας (πλεονάζουσα ως προς τις προϋποθέσεις ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης) σε ολοένα αυξανόμενους και τεχνικά τελειοποιημένους πολεμικούς εξοπλισμούς.

Γιατί δεν μπορεί να παύσει η επιθετική πολιτική προτού ένα κράτος κατακτήσει ολόκληρο τον κόσμο; Ακόμη και όταν ένα ολοκληρωτικό κράτος αποκτήσει πλήρη αυταρχία εντός της επικράτειάς του, «η πολεμική ετοιμότητα» και οι εξωτερικοί πόλεμοι πρέπει να συνεχιστούν με ταχύ ρυθμό, προκειμένου να προστατευτεί έναντι της εξωτερικής εισβολής και της εσωτερικής επανάστασης. Ένας δημοκρατικός κρατικός καπιταλισμός, ενώ είναι ασφαλής εσωτερικά, απειλείται από την επίθεση του ολοκληρωτισμού και οφείλει να είναι με το μαχαίρι στα δόντια, έτοιμος να πολεμήσει μέχρι τον μετασχηματισμό όλων των ολοκληρωτικών κρατών σε δημοκρατίες. Τον τελευταίο αιώνα, κατέστη προφανές ότι μια κοινωνία που βασίζεται στη μισθωτή σκλαβιά, δεν θα μπορούσε να υπάρχει πλάι σε μια άλλη που είναι οργανωμένη πάνω στην αρχή της ελεύθερης εργασίας. Το ίδιο ισχύει και στις μέρες μας για τις δημοκρατικές και τις ολοκληρωτικές κοινωνίες.

Έλεγχος του Κράτους υπό τον Κρατικό Καπιταλισμό

Εάν ο κρατικός καπιταλισμός είναι ένα λειτουργικό σύστημα, το οποίο υπερέχει με όρους παραγωγικότητας του ιδιωτικού καπιταλισμού, ποια είναι τα πολιτικά συνεπακόλουθα υπό συνθήκες μονοπωλιακής αποδιοργάνωσης της αγοράς; Εάν το κράτος μετατρέπεται σε παντοδύναμο ελεγκτή όλων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, το ερώτημα «ποιος ελέγχει τον

ελεγκτή» εμπεριέχει το πρόβλημα του εάν και κατά πόσο ο κρατικός καπιταλισμός ανοίγει έναν νέο δρόμο προς την ελευθερία ή οδηγεί στην εντελή απώλειά της, σε ό,τι αφορά τη συντριπτική πλειονότητα. Ανάμεσα στις δύο ακραίες μορφές κρατικού καπιταλισμού, την ολοκληρωτική και τη δημοκρατική, μπορούμε να σκεφτούμε ένα πλήθος άλλων. Όλα εξαρτώνται, σε τελική ανάλυση, από το ποιες ομάδες διευθύνουν τις αποφάσεις της κυβέρνησης, της οποίας η εξουσία σε όλα τα ζητήματα –τα «οικονομικά» καθώς και τα «μη οικονομικά»- δεν έχει υπονομευτεί ποτέ στη σύγχρονη ιστορία. Παρακάτω, επιχειρούμε να περιγράψουμε σε αδρές γραμμές την κοινωνική δομή υπό τον ολοκληρωτικό κρατικό καπιταλισμό.

(1) Η κυβέρνηση ελέγχεται και απαρτίζεται από μια νέα κυρίαρχη τάξη. Έχουμε ορίσει αυτή τη νέα τάξη ως την αμαλγαμάτωση των γραφειοκρατών στις επιχειρήσεις, στο κράτος και στο κόμμα, τα οποία συμμαχούν με τα εναπομείναντα κατοχυρωμένα συμφέροντα.³² Έχουμε ήδη αναφέρει ότι ο κληρονομημένος ή ο νεοαποκτηθείς πλούτος μπορεί ακόμη να διαδραματίσει έναν σημαντικό ρόλο στο άνοιγμα του δρόμου για την εν λόγω κυρίαρχη ομάδα, αλλά τούτο δεν είναι ζωτικής σημασίας για τη συμμετοχή στην ομάδα. Η θέση του καθενός στο οικονομικό και διοικητικό πλαίσιο, συμπεριλαμβανομένων των κομματικών διασυνδέσεων και της προσωπικής ικανότητας, είναι καθοριστικά για την πολιτική εξουσία. Η νέα κυρίαρχη ομάδα, έχοντας αρπάξει το κράτος, ελέγχει ό,τι θέλει: από το γενικό οικονομικό σχέδιο, την εξωτερική πολιτική, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, μέχρι τη ζωή και τον θάνατο του ατόμου. Οι αποφάσεις της δεν περιστέλλονται από καμιά συνταγματική δικλείδα ασφαλείας, αλλά από ένα σύνολο κανόνων που έχουν σχεδιαστεί για να διατηρούν και να διευρύνουν την εξουσία της. Έχουμε δει ότι ο έλεγχος επί του γενικού οικονομικού σχεδίου περιλαμβάνει: όλες τις βασικές αποφάσεις για τη διανομή των «συντελεστών της παραγωγής» μεταξύ των παραγωγικών και καταναλωτικών αγαθών, την εργάσιμη ημέρα, τις εργασιακές συνθήκες, τους μισθούς και τις τιμές. Κοντολογίς, ο έλεγχος του γενικού οικονομικού σχεδίου σημαίνει έλεγχο του επιπέδου διαβίωσης. Οι ανταγωνισμοί των συμφερόντων μεταξύ των ομάδων εντός της κυρίαρχης τάξης θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε σοβαρές δυσκολίες. Το ταξικό συμφέρον διατήρησης του νέου καθεστώτος, ωστόσο, θα είναι πιθανόν ισχυρό για πολύ καιρό, έως ότου υπερβεί αυτούς τους ανταγωνισμούς, πριν αυτοί καταστούν απειλητικοί για το σύστημα. Τα άτομα που συγκροτούν την κυρίαρχη τάξη έχουν προετοιμαστεί για το έργο τους από τη θέση τους στους μονοπωλιακούς θεσμούς του ιδιωτικού καπιταλισμού ή από τη συνεργασία τους μ' αυτούς.

---

32 Τούτο ισχύει για τη Γερμανία και την Ιταλία όπου εξακολουθούν να υφίστανται ημι-φεουδάρχες ιδιοκτήτες γης και μεγαλοεπιχειρηματίες, οι οποίοι αποτελούν κομμάτι της κυρίαρχης κλίμακας. Η κατάσταση είναι διαφορετική στη Σοβιετική Ρωσία, όπου τα παλιά κατεστημένα συμφέροντα έχουν εξαλειφθεί. Από τη στιγμή που, στη Ρωσία, η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής άλλαξε χέρια, περνώντας από τους ιδιώτες στο κράτος, και δεν υπάρχει ούτε καν στην τροποποιημένη και υποβαθμισμένη μορφή στην οποία αναφερόμαστε παραπάνω, είναι ελαφρώς αμφίβολο κατά πόσο το δικό μας μοντέλο για τον κρατικό καπιταλισμό ταιριάζει στην παρούσα φάση της Σοβιετικής Ένωσης.

Εκεί, ένας ταχύτατα αυξανόμενος αριθμός αποφασιστικών λειτουργιών έχει ανατεθεί σε μια συγκριτικά μικρή ομάδα γραφειοκρατών. Η αρχή του ηγέτη -και αυτή του ακόλουθου- άνησε πολύ πριν ανακηρυχθεί ως βασική αρχή της κοινωνίας, καθώς ολοένα μεγαλύτερες ευθύνες συγκεντρώθηκαν στα υψηλότερα κλιμάκια της κυβέρνησης, των επιχειρήσεων, των σωματείων και των πολιτικών κομμάτων.

(2) Οι κάτοχοι του κεφαλαίου, που είναι «καπιταλιστές» δίχως να είναι διευθυντές, και οι οποίοι θα μπορούσαν να ασκήσουν μεγάλη πολιτική επιρροή καθόλη τη διάρκεια της περιόδου του ιδιωτικού καπιταλισμού, δεν έχουν πια καμιά αναγκαία κοινωνική λειτουργία. Παίρνουν τους τόκους των επενδύσεων τους για όσο καιρό και με όποιον τρόπο βούλεται να εγγυηθεί η νέα κυρίαρχη τάξη. Από την άποψη της κοινωνικής τους χρησιμότητας, αποτελούν έναν πλεονάζοντα πληθυσμό. Κάτω από το κύμα της σκληρής φορολόγησης, του ελεγχόμενου χρηματιστηρίου και της γενικότερης εχθρικής στάσης της νέας κυρίαρχης τάξης ενάντια στο «*raffende Kapital*», οι εν λόγω «καπιταλιστές» πιθανότατα θα εξαφανιστούν. Το διάχυτο μίσος εναντίον τους θα μπορούσε τότε να εξαπλωθεί, απλώς και μόνον επειδή οι οικονομικοί νόμοι του καπιταλισμού μετέτρεψαν τον κοινωνικό τους ρόλο σε αυτόν ενός παρασίτου.

(3) Μια ημι-ανεξάρτητη ομάδα, η οποία δεν ανήκει στην κυρίαρχη τάξη αλλά χαιρεί περισσότερων προνομίων από την *Gefolgschaften*, είναι οι ελεύθεροι επαγγελματίες και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις που υπάγονται στον κυβερνητικό έλεγχο. Εκεί όπου επιτυγχάνεται ένας πλήρως ανεπτυγμένος κρατικός καπιταλισμός, ο οποίος αντιστοιχεί στο μοντέλο που περιγράφουμε, αμφότερες θα εξαφανιστούν. Η διαδικασία συγκέντρωσης, η οποία παίρνει μια αναπάντεχη ώθηση υπό τον κρατικό καπιταλισμό, θα απορροφήσει τις ανεξάρτητες μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Η τάση προς την κοινωνικοποίηση της ιατρικής, της δημοσιογραφίας και των άλλων ελεύθερων επαγγελμάτων θα μετατρέψει τα μέλη τους σε κυβερνητικούς υπαλλήλους.

(4) Η μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού υποπίπτει στην κατηγορία του κάθε λογής μισθωτού υπαλλήλου. Υπόκειται στη βασική αρχή της εντολής και της υπακοής. Τα πολιτικά δικαιώματα, εν γένει, έχουν διαλυθεί, και μια επιμελώς σχεδιασμένη διαδικασία εξατομίκευσης έχει απλουστεύσει το έργο της υπαγωγής τους στον αυστηρό έλεγχο. Το δικαίωμα των εργατών στη συλλογική διαπραγμάτευση, η απεργία, η αλλαγή επαγγέλματος και η κατ' επιλογήν παραμονή (εάν το επιτρέπει η θέση τους στην αγορά) καταργούνται. Η εργασία καθίσταται υποχρεωτική, οι μισθοί καθορίζονται από κυβερνητικούς φορείς, ο ελεύθερος χρόνος του εργάτη και η οικογένειά του οργανώνονται κάθετα. Από ορισμένες απόψεις, αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη θέση της εργασίας εντός του ιδιωτικού καπιταλισμού, αναβιώνοντας πολλά χαρακτηριστικά των φεουδαρχικών συνθηκών.

(5) Το νέο κράτος εμφανίζεται ανοιχτά ως ένας θεσμός στον οποίο ενσαρκώνονται όλες οι εξουσίες επί γης, και ο οποίος χρησιμοποιείται από τη νέα κυρίαρχη τάξη ως εργαλείο για τις εξουσιαστικές

της πολιτικές. Φαινομενικά ανεξάρτητοι θεσμοί, όπως τα κόμματα, ο στρατός και οι επιχειρήσεις, αποτελούν τους εξειδικευμένους της βραχίονες. Ωστόσο, υφίσταται μια περίπλοκη σχέση ανάμεσα στα μέσα και σε εκείνους που τα ασκούν, με αποτέλεσμα μια γνήσια αυτονόμηση των εν λόγω θεσμών. Η πολιτική κυριαρχία επιτυγχάνεται, αφενός, με την οργανωμένη τρομοκρατία και τη συντριπτική προπαγάνδα και, αφετέρου, με την πλήρη απασχόληση, ένα επαρκές επίπεδο διαβίωσης για όλες τις ομάδες-κλειδιά και την υπόσχεση της ασφάλειας και μιας πιο πλούσιας ζωής για κάθε υποκείμενο που σκύβει το κεφάλι απόλυτα και οικειοθελώς. Τούτο το σύστημα δεν στηρίζεται στην ωμή βία και μόνον. Στην πραγματικότητα, προσφέρει πολλές «πραγματικές» ικανοποιήσεις στους υποτελείς του και υφίσταται, εν μέρει, με τη συγκατάθεση των κυβερνωμένων· εντούτοις, αυτή η συναίνεση δεν μπορεί να μεταβάλει τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα της κρατικοκαπιταλιστικής κοινωνίας, στην οποία τα συμφέροντα εξουσίας της κυρίαρχης τάξης εμποδίζουν τους ανθρώπους να χρησιμοποιούν εξ ολοκλήρου τις παραγωγικές τους δυνάμεις για τη δική τους ευημερία, καθώς και να ασκούν τον έλεγχο στην οργάνωση και τις δραστηριότητες της κοινωνίας.

Έχουμε αναφερθεί στα χαρακτηριστικά που θεωρούμε ότι είναι τυπικά μιας δημοκρατικής μορφής κρατικού καπιταλισμού. Εφόσον καμιά τέτοια προσέγγιση δεν έχει εφαρμοστεί μέχρι στιγμής στην πράξη και δεδομένου ότι η συζήτηση επ' αυτού βρίσκεται ακόμα σε πρωτόλειο στάδιο³³, δεν θα αποπειραθούμε να κατασκευάσουμε εδώ ένα μοντέλο του.

Ωστόσο, η τάση προς τον κρατικό καπιταλισμό αυξάνεται, αλλά στα μη ολοκληρωτικά κράτη. Ένας ολοένα μεγαλύτερος αριθμός παρατηρητών παραδέχονται, πολύ συχνά με κάποιο δισταγμό, ότι ο ιδιωτικός καπιταλισμός δεν είναι πια σε θέση να αναλάβει νέα εγχειρήματα. «Κάθε σχέδιο για την εσωτερική, μεταπολεμική ανασυγκρότηση ξεκινά με την υπόθεση ότι ένας, λιγότερο ή περισσότερο, μόνιμος κυβερνητικός έλεγχος θα αντικαταστήσει τις μεθόδους του *laissez-faire*, τόσο στην εθνική όσο και στη διεθνή σφαίρα. Ως εκ τούτου, η επιλογή δεν βρίσκεται μεταξύ του ολοκληρωτικού ελέγχου και της επιστροφής στην «ελεύθερη επιχείρηση»· η επιλογή βρίσκεται μεταξύ του ολοκληρωτικού ελέγχου και των ελέγχων που αποδέχονται εκούσια οι λαοί κάθε χώρας προς όφελος του κοινωνικού συνόλου».³⁴ Το δίδαγμα που μας προσφέρουν όλα τα ευρείας κλίμακας μέτρα κυβερνητικού παρεμβατισμού είναι ότι, εάν αυτά δεν συντονιστούν με το γενικό σχέδιο, τότε θα συμβάλουν στη φθορά του μηχανισμού της αγοράς. Εάν η κυβέρνηση πρόκειται να παρέχει όλα τα στοιχεία που αναγνωρίζονται ως επιτακτικά στα πιο σημαντικά μεταπολεμικά προγράμματα ανασυγκρότησης³⁵, τότε πρέπει να αναλάβει επαρκείς εξουσίες, οι οποίες δεν θα

---

33 Το βιβλίο του Charles A. Beard, *Δημόσια Πολιτική και Γενική Κοινωνική Πρόνοια*, Νέα Υόρκη, 1941, συμβάλλει σημαντικά σε αυτή τη συζήτηση.

34 Vera Micheles Dean, «Προς μια Νέα Παγκόσμια Τάξη» στο *Foreign Policy Reports*, 15 Μαΐου, 1941, σελ. 55.

35 Μια βρετανική ερευνητική ομάδα, συναποτελούμενη από προοδευτικούς οικονομολόγους, επιχειρηματίες,

έπρεπε να σταματήσουν υπό τον κρατικό καπιταλισμό.

Είναι ζωτικής σημασίας για όποιον πιστεύει στις αξίες της δημοκρατίας να διερευνήσουμε εάν μπορεί να υπάρξει κρατικός καπιταλισμός υπό δημοκρατικό έλεγχο. Το κοινωνικό πρόβλημα, όπως επίσης και το ηθικό, με το οποίο έρχονται αντιμέτωπες τέτοιου τύπου δημοκρατίες, μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: «... Πώς μπορούμε να πετύχουμε μια αποδοτική χρήση των πόρων και, την ίδια στιγμή, να διατηρήσουμε τις υποκείμενες αξίες της φιλελεύθερης και δημοκρατικής μας παράδοσης; Πώς μπορούμε να απασχολήσουμε τους ανέργους μας, πώς μπορούμε να εκμεταλλευτούμε τη βιομηχανία και τον εξοπλισμό μας στο έπακρο, πώς μπορούμε να επωφεληθούμε από τη σύγχρονη τεχνολογία και, ταυτοχρόνως, να θέσουμε ως βασικό στόχο την ανάδειξη του ατόμου ως πηγή των αξιών, και την ατομική πλήρωση εντός της κοινωνίας; Πώς μπορούμε να πετύχουμε μια αποδοτική οργάνωση των πόρων και, συγχρόνως, τη μέγιστη δυνατή ελευθερία του ατομικού πράττειν;».³⁶ Ο ολοκληρωτικός κρατικός καπιταλισμός προσφέρει μια λύση των οικονομικών προβλημάτων με κόστος την ολοκληρωτική καταπίεση. Ποια είναι τα απαραίτητα μέτρα που θα εγγυηθούν τον έλεγχο του κράτους από την πλειοψηφία και όχι από μια μικρή μειοψηφία; Ποιοι τρόποι και ποια μέσα μπορούμε να επινοήσουμε για να αποτρέψουμε την κατάχρηση της τεράστιας εξουσίας που έχει εκχωρηθεί στο κράτος, στη βιομηχανική και την κομματική γραφειοκρατία υπό τον κρατικό καπιταλισμό; Πώς μπορεί η απώλεια της οικονομικής ελευθερίας να συμπορευτεί με τη διατήρηση της πολιτικής ελευθερίας; Πώς μπορούν οι κατακερματισμένες κινητήριες δυνάμεις του σήμερα να αντικατασταθούν από άλλες πιο ενοποιητικές; Πώς θα καταστραφούν οι ρίζες από τις οποίες βλασταίνουν οι ανυπέρβλητοι κοινωνικοί ανταγωνισμοί, έτσι ώστε να μην προκύψει καμιά πολιτική συμμαχία μεταξύ των αντιτιθέμενων μερικών συμφερόντων και της γραφειοκρατίας, που στόχο έχουν να κατισχύσουν επί της πλειοψηφίας; Μπορεί, άραγε, ο δημοκρατικός κρατικός καπιταλισμός να είναι κάτι περισσότερο από ένα μεταβατικό στάδιο, το οποίο θα οδηγήσει είτε στην ολοκληρωτική καταπίεση

δημόσιους υπαλλήλους και καθηγητές, γνωστή ως PEP (Political and Economic Planning), συμπεριέλαβε τις ακόλουθες παραμέτρους στο προκαταρκτικό της σχέδιο, που ετοιμάστηκε το 1940: μεταπολεμική διατήρηση της πλήρους οικονομικής δραστηριότητας, η οποία βασίζεται στην πλήρη αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού και των πόρων «ερήμην των παρωχημένων οικονομικών κριτηρίων»· διασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης, βάσει των επιστημονικών διατροφικών κριτηρίων και της κατάλληλης πρόνοιας για τις ευπαθείς ομάδες· διασφάλιση ενός ικανοποιητικού επιπέδου στέγασης, βάσει ενός κοινωνικού στεγαστικού σχεδιασμού και κοινωνικών παροχών· πρόνοια ιατρικής περίθαλψης και μιας εύλογης οικονομικής ασφάλειας, που θα καλύπτει τους κινδύνους της εργασίας, των ατυχημάτων, των ασθενειών, της χηρείας και του γήρατος, παροχή ίσων ευκαιριών εκπαίδευσης σε κάθε χώρα και επανεγκαθίδρυση ενός ευρωπαϊκού συστήματος ανωτέρας μάθησης και έρευνας, ανοιχτή σε μαθητές με διαπιστωμένες ικανότητες απ' όλα τα μέρη του κόσμου· παροχή πολιτιστικών και δημιουργικών δραστηριοτήτων και ίδρυση οργανισμών για την εκγύμναση και τον ελεύθερο χρόνο των νέων σε ευρωπαϊκή κλίμακα. (Vera Micheles Dean, ό. π., σελ. 55).

είτε στον αφανισμό των υπολειμμάτων του καπιταλιστικού συστήματος;

Τα κύρια εμπόδια που ορθώνονται στη δημοκρατική μορφή του κρατικού καπιταλισμού είναι πολιτικής φύσεως και μπορούν να υπερβθούν μόνον με πολιτικά μέσα. Εάν η θέση μας αποδειχθεί σωστή, τότε η κοινωνία στην παρούσα κατάσταση μπορεί να ξεφύγει από τη μέγγενη του συστήματος της αγοράς μέσω ενός οικονομικού σχεδιασμού. Μερικά από τα πιο λαμπρά μυαλά αυτής της χώρας μελετούν το πρόβλημα της δυνατότητας πραγματοποίησης ενός τέτοιου σχεδιασμού με δημοκρατικό τρόπο· εντούτοις, θα πρέπει να εκπονήσουμε έναν μεγάλο όγκο θεωρητικής εργασίας προτού προκύψουν οι απαντήσεις σε όλα τα ερωτήματα.

Μετάφραση

Ισιδώρα Στανιμεράκη